

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Professor *Nils-Arvid Bringéus*, Lund: Sömnens och lättjans skamlighet. Ett sedelärande bildmotiv i jämförande belysning 73
Die Schändlichkeit von Schlaf und Müssiggang. Ein moralisierendes Bildmotiv in vergleichender Beleuchtung 89

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- F. Överantikvariern *Sverker Janson*, Stockholm: Stadsplanering och bevarande 91
Ake Daun: Förortsliv. Anmäld av docent *Börje Hanssen*, Hallsberg 93
Robert T. Anderson: Modern Europe. Anmäld av universitetslektor fil. kand. *Gunnar Alsmark*, Lund 96
Bjarne Hodne: Personalthistoriske sagn. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 100
Erik Andréén: Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skråtiden. An-

- mäld av fil. dr *Marshall Lagerquist*, Stockholm 102
Ernst Wallerius: Pottemaker, krukmakare, kakelugnsmakare i Falkenberg. Anmäld av intendenten fil. kand. *Inger Bonge-Berggren*, Stockholm 104
Sten Åke Nilsson: 1700-talet efter den karolinska tiden. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 107
Folk og kultur 1972. Anmäld av *Sigfrid Svensson* 108

KORTA BOKNOTISER

- Kerstin Sjökvist*: Symaskinen, historiskt och socialt 110
Axel Steensberg: Danske bondemøbler 110
Värmlands museum: Dräkt och textil från Värmland 110

FÖRENINGSMEDDELANDET

- Nya stadgar 111

RIG · ÅRGÅNG 57 · HÄFTE 3

1974

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition :

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Kungl. Boktryckeriet P. A. Norstedt & Söner, Stockholm 1974

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturb historia valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Sömnens och lättjans skamlighet

Ett sedelärande bildmotiv i jämförande belysning

Av Nils-Arvid Bringéus

”En herre, som har en snäll hushållerska och en snäll piga”

I Göteborgs historiska museum finns en målning som föreställer ”En herre, som har en snäll hushållerska och en snäll piga”, fig. 1. Herrn i huset skymtar i rummet bakom köket, där han sitter i en stol och sträcker fram händerna mot den värmande brasan. Hushållerskan finner vi vid spinrocken i köksvrån och pigan vid spisen med en skärbräda i knäet. Så långt stämmer text och bild, men tar vi en närmare titt på de båda fruntimren så förstår vi att texten är grovt ironisk. Snälla eller flitiga är de minst av allt. Hushållerskan har slumrat till vid rocken och fiskarna glider ur händerna på den sömndruckna pigan. I köket råder den största oordning. Katten har hoppat upp på bordet, en höna trippar på golvet, en hund lufsar omkring bland kullstjälpna fat och husgeråd. En gris nafsar efter blånorna på spinrocken. Stackars herre som har sådant tjänstefolk!

Målningen som inköptes 1942 av f. amanuensen vid Göteborgs stadsbibliotek, fil. kand. Charlotta Hamberg är osignerad. Fröken Hamberg har sannolikt ärvt den av sin fader, Jonas Gustaf Hamberg, en förmögen köpman, som avled 1888 i Göteborg. Enligt museikatalogen har den utgjort ett dörröverstycke. På grund av stor likhet med två signerade målningar har den kunnat attribueras till landshövdingen i Göteborgs och Bohuslän Lorenz Christoffer Stobée (1674—1756).¹ De sistnämnda

målningarna finns på Ågårdens säteri utanför Lidköping, vilket tillhörde Stobée sedan 1746. Den ena målningen föreställer en ”folkastuga”. Två män sitter och äter och pigan längst fram håller på att skära en brödskiva åt en tiggare som sträcker fram sin påse. Bilden bär rubriken Parsimonia, sparsamheten, och längst ner läser man: ”War sparsam; dehl Gudz gåfwor rätt: doch at den arma blifwer mätt.” I detta rum där likaledes två tjänstekvinnor regerar råder den största ordning. Katten sitter sedesamt framför sitt mjölkfat och hunden följer sin matmor med blicken i hopp om att få en brödsmula. Den andra målningen, Temperantia, måttligheten, visar en vinkällare. Husmodern på bilden förmanar sin piga: ”Håll up och sätt nu in din tapp — war ej för rund och ej för knapp.”²

De tre målningarna är inte blott bildmässigt utan även till sitt syfte närbesläktade. De är sedelärande var på sitt sätt och de båda dygderna Parsimonia och Temperantia antyder ett traditionssammanhang med renässansen. Men medan renässanskonstnärerna också i vårt land framställde dygder och laster som lättklädda kvinnoväsenden i antikiserande miljö³ så

¹ Svenskt konstnärslexikon 5 (1967) s. 268.

² Parsimonia-bilden har tidigare återgivits i Slott och herresäten i Sverige 2 (1968) s. 140 f. Såväl Parsimonia- som Temperantiabilden avbildas i R. Broby-Johansen, Dagens dont i Norden (Khvn 1972) s. 66 f.

³ Se t. ex. N.-A. Bringéus, Caritas Romana och de bevingade dygderna (Rig 1968).

1. Målning (68×88 cm) i Göteborgs historiska museum, attribuerad till Lorenz Christoffer Stobée. Foto: Göteborgs historiska museum.

målar landshövdingen dem i vardagsdräkt i ett herremanshus, där minsta detalj är tydligt återgiven. Det är också därför som Gustaf Näsström publicerat bilden i *Forna dagars Sverige*: "för oss, som bara vill veta vad som rymdes i ett kök på 1700-talet".⁴

Visst passar dessa verklighetsnära målningar väl överens med de bildades sätt att se på sin omgivning under Linnés tidevarv. Ingenting var för obetydligt, ingenting för trivialt varken för forskaren, ämbetsmannen eller konstnären. Men en smu-

la försiktighet är ändå av nöden. Är det helt säkert att bilderna alltigenom är målade "naer het leven", för att tala med Pieter Brueghel?

"Herr Niemand" och mannen som värmer sig framför brasan

Det som först väcker vår uppmärksamhet är de på golvet utströdda husgeråden: grytor, slevar, skedar, tallrikar, skålar, fat samt eldgaffel, kvast, balja, bringare, skärbräda m. m. Det förefaller nästan som om konstnären velat utnyttja den tomma golv-

⁴ A. a. 3 (1962) s. 123.

2. "Herr Niemand". Efter Meyer
—Heisig pl. 11.

3. Mannen som värmer sig framför brasan. Utsnitt ur en månadsbild för februari i Kungl. Husgerådskammaren, Stockholm. Efter G. Näsström 2 s. 233.

ytan för att visa köksutrustningens mångfald. Köksutensilier ingår redan på renässansens bildframställningar av Cucina och Cantina, köksmästeri och källarmästeri, men dessa fast uppbyggda emblematiske kompositioner har ingen släktskap med vår bild.⁵ Vi måste i stället rikta sökarljuset mot motiv med "kök i ordning".

I sitt rikt illustrerade arbete om tyska ettbladstryck avbildar Wolfgang Brückner ett motiv som är intressant i detta samman-

⁵ Se härtill S. Alfons, Giuseppe Arcimboldo (Tidskrift för konsthvetenskap 31, 1957) s. 89 ff. För hänvisningen tackar jag professor Gösta Berg.

hang. Det föreställer den stackars "Herr Niemand" mitt ibland allsköns hopradsat och sönderslaget husgeråd i ett kök. Brückner förtecknar även litteraturen om motivet, som har antika förebilder.⁶ Vi känner igen det i den bekanta episoden då Odysseus inför cyklopen Polyfem kallar sig "Ingen" för att med denna list undgå den av honom bländade jättens hämnd och möjliggöra sin återfärd. I de konstnärliga framställningarna blir "Herr Niemand" den som man skyller på då något gått galet: "Ingen har gjort det!" Själv avbildas han med hänglås om munnen mitt ibland en mängd utströdda och kullstjälpta köksutensilier. Släktskapen med de tidigare nämnda motiven framgår även därigenom att "Herr Niemand" kan framställas emblematiskt. Så hos den kände tyske ekonomiförfattaren Johannes Colemus. Men "Herr Niemand" är tillika en tidlös figur och motivets psykologiska botten har gjort det användbart även inom folkkonsten. Meyer-Heisig följer det inom tysk ikonografi från 1500-talets början till 1700-talet⁷ närmast för att tolka den temperamålning, fig. 2, som är utgångspunkten för hans studie.

De båda tämligen samtida målningarna i Nürnberg och Göteborg har onekligen många likheter, även om den förstnämnda ifråga om husgeråden visar en embarras de richesse, ett överflödets bryderi, som kommer Stobées köksinteriör att se när-

most torftig ut. På båda målningarna är det desslikes en hund, en katt, en höna och en gris, låt vara slaktad på Nürnberg-tavlan. En eventuell gemensam nämnare bör emellertid närmast sökas inom äldre grafik. Ett av Mayer-Heisig publicerat träsnitt från 1585, visar även vissa detaljlikheter med Stobées köksinteriör. Det förefaller inte otroligt att landshövding Stobée känt till grafiska bilder av "Herr Niemand"-motivet. Idén att avbilda kringströdda husgeråd i ett kök är under alla omständigheter inte originell. Är det rentav "Herr Niemand" som sitter i rummet bakom köket och värmer sig vid elden? Redan av bildmässiga skäl måste svaret bli nekande. Denne gamle man har inget hänglås om munnen och även om "Herr Niemand" även kan avbildas utan detta attribut så står han i det tyska bildmaterialet alltid mitt uppe i händelsernas mitt. Den herre som Stobée avbildat är högst oberörd av vad som pågår i köket.

Likväl förefaller han inte helt obekant. Är det inte samme man vi möter på bilden fig. 3? Detaljen är hämtad från en månadsbild vilken ingår i en serie om tolv små åttkantiga bilder, som suttit i ett augsburgur från 1600-talet i samlingarna på Gripsholm och nu tillhör Kungl. Husgerådskammaren. Gustaf Näsström, som återgivit hela serien framhåller att motiven uppenbarligen är sydtyska.⁸ I den analys av 41 månadsbilder från 1200-talets förra hälft till 1600-talets mitt som John Granlund företagit är februari representerad med "mannen som värmer sig framför brasan" 25 gånger, medan motivet finns

⁶ W. Brückner, *Populäre Druckgraphik Europas. Deutschland vom 15. bis zum 20. Jahrhundert* (München 1969) bild 23, s. 203.

⁷ E. Meyer-Heisig, *Vom "Herrn Niemand"* (Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 6, 1960) s. 65. Jfr även H. Wäscher, *Das deutsche illustrierte Flugblatt. Von den Anfängen bis zu den Befreiungskriegen* (Dresden 1955) s. 12; L. Schmidt, *Sprichwörterliche deutsche Redensarten* (Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 77: 2, 1974) s. 110.

⁸ G. Näsström, *Forna dagars Sverige* 2 (1948) s. 233—237.

⁹ J. Granlund, *Medeltida månadsbilder* (Saga och sed 1964) s. 49 f; dens., *Månadsbilder* (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 12, 1967).

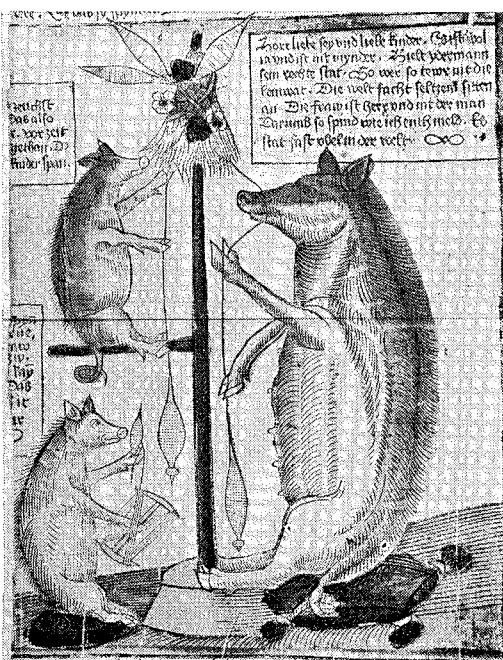

4. Sömnens och lättjans skamlighet. Avdrag av kistebrevsstock från Berlings Boktryckeri, Lund. Kulturen 322/33.

5. Sömnens och Lättjans Skamlighet. Det yngsta svenska trycket, från J. P. Lundström i Jönköping 1847. Lägga märke till den långsgående vita randen efter sprickan i stocken.

6. Spinnande svin. Sydtytiskt träsnitt från omkring 1490. Efter F. M. Haberditzl.

5 gånger i januari och endast en gång i december.⁹ Med månadsbilder har man också illustrerat hushållsböcker såsom Palladius *De re rustica* och de tyska upplagorna av Colerus hushållsbok, varför landshövding Stobée säkerligen var väl förtrogen med motivet. Likheten både i innehåll och andemening gör det mer än sannolikt att han hämtat den frusne gamle herrn från en månadsbild någonstans.

Den upp- och nedvända världen

Hur har konstnären kommit på idén att avbilda sina tjänstehjon så sömniga och pliktförgätna att husdjuren fritt kan ströva omkring i köket? Att han själv kommit på tanken att måla ett slags nidsbild till varning för lata tjänare är knappast troligt. I det följande skall vi se att idén inte blott har gamla traditioner utan att den även fått en utformning som har likheter med Stobéés. Det är i själva verket en variation på temat mundus inversus, den upp- och nedvända världen.

I en skildring av julen i Vislanda prästgård i Småland vid början av 1800-talet berättar Carl Hyltén-Cavallius bl. a. om de tavlor eller träsnitt som prydde väggarna i hans barndomshem: "En av dessa, som nedtogs under julen, var en förargelseklippa för husets tjänstefolk. Den föreställde lata pigor, som sutto och sovo vid sina sysslor, under det att svin, dessa för så tröga ansedda djur, utträttade göromålen. Så såg man dylika fyrfota djur spinna, nysta, härva garn m. m."¹⁰ Den åsyftade tavlan är ett kistebrev som utkommit i flera upplagor i Sverige med titeln Sömnens och lättjans skamlighet. De daterade exemplaren hänför sig till tiden 1759—1847, fig. 4 och 5.

Förekomsten av två så säregna motiv som den sovande pigan vid spinnrocken och svinet bredvid gör ett samband mellan Stobéés målning och kistebrevsmotivet troligt. Men detta förutsätter att motivet även förekommit på äldre kistebrev efter-

som Stobée avled redan 1756. Att så varit fallet ger även bildframställningen en anvisning om. De dubbla spinnredskapen — slända och spinnrock — tyder på att kistebrevet moderniserats, dock utan att det äldre redskapet borttagits. Det bör alltså ha funnits äldre träsnitt som går tillbaka till den tid då man spann med slända.

Redan i en uppsats 1937 uppmärksammade Bengt Bengtsson likheten mellan det svenska kistebrevsmotivet med de spinnande svinen och ett senmedeltida tyskt ettbladstryck.¹¹ I en studie 1948 om boktryckaren Sven Rask i Växjö och hans kistebrev omnämner Bengtsson — utan källhänvisning — ett ettbladstryck av "en brevmålare Pfister i Bamberg".¹² Bland Albrecht Pfisters tryck återfinns ej motivet,^{12a} men däremot har en Kurt Pfister år 1922 utgivit en samling träsnitt vari motivet med de spinnande svinen är representerat genom ett exemplar från 1490 i Nationalbiblioteket i Wien.¹³ Redan två år tidigare hade P. M. Haberdizl publicerat ett annat, mycket snarlikt ettbladstryck från samma tid vilket tillhör hovbiblioteket i Wien, fig. 6.¹⁴ Trots att det är skadat är texten här utförligare (på Pfisters utgåva finns endast textblocket ovanför suggan, vilket är identiskt på båda träsnitten). Maurits de Meyer har senare visat att motivet var mycket populärt under medelti-

¹¹ B. Bengtsson, Några blekingska kistebrev (Blekingeboken 1937) s. 199.

¹² B. Bengtsson, Boktryckare Sven Rask i Växjö och hans kistebrev (Kronobergsboken 1948) s. 104.

^{12a} A. Schramm, Der Bilderschmuck der Frühdrucke, Bd 1: Die Drucke von Albrecht Pfister in Bamberg. Leipzig 1922.

¹³ K. Pfister, Die primitiven Holzschnitte (München 1922) Tafel 43.

¹⁴ Die Einblattdrucke des XVI. Jahrhunderts in der Kupferstichsammlung der Hofbibliothek zu Wien. Utg. av F. M. Haberditzl Bd I (Wien 1920). Även återgivet i W. Brückner a. a. bild 23.

¹⁰ Julen i Vislanda prästgård på 1820-talet. Hågkomster från hembygden av Carl Hyltén-Cavallius. Utg. med inledning och kommentar av N.-A. Bringéus (Kronobergsboken 1970) s. 26.

den. Man finner sålunda spinnande svin avbildade både i handskrifter och på snidade korstolar. Att svinen stundom kan utbytas emot apor visar dock att det inte är någon speciell egenskap hos svinen som de äldsta bilderna hänsyftar på utan snarare att djuren utför en mänsklig verksamhet. Exempel härpå finns även i det medeltida svenska kyrkomåleriet.¹⁵ I Härnevi kyrka har t. ex. Albertus Pictor avbildat ett svin som organist.¹⁶

Motivet med de spinnande svinen återupptages i 1600-talets Holland och får därvid ny funktion. Utförandet är mycket snarlikt det medeltida bl. a. med texten placerad på banderoller, vilket även var vanligt på 1400-talsträsnitt, framförallt i blockböcker.¹⁷ Också här upplindas det färdigspunna garnet på ett härvträ. Detta ålderdomliga redskap som brukats i reliktområden även i Sverige ännu in på 1900-talet,¹⁸ ersättes på de senare träsnitten av modernare. Mundus inversus-idén är fortfarande levande. På ett senare ettbladstryck utgivet av J. Kannevet i Amsterdam ingår de spinnande svinen som ett bland

fyra motiv med djur som utför mänskliga sysslor.¹⁹

Den sovande spinnerskan infogas i bildmotivet först på 1600-talet. Därmed förtydligas mundus inversus-idén ytterligare samtidigt som möjligheter öppnas för ny användning av motivet, varom mera längre fram. På ett tryck, fig. 7, utgivet av Jacobus Bouman i Amsterdam 1673 ser man till höger en kvinna med huvudet lutat mot handen och till vänster om henne en sugga på en tofsprydd dyna i färd med att spinna med slända, precis som på 1400-talsbilderna. Därjämte är fyra grisar selsatta med andra arbetsmoment: en repar och en annan bråkar linet, en tredje hasplar och en fjärde vindar det färdigspunna garnet.²⁰

Kopior av detta tryck utfördes av J. Kannevet i Amsterdam på 1700-talet, med titeln "Hier ziet men de Varkens Haspelen en Spinnen! On zo haar zobere kost te gewinnen", fig. 8. Smärre variationer i den bifogade texten visar att kistebrevet utkom i mer än en upplaga.²¹ Det skiljer sig från det föregående främst genom att scenen anslutits till en byggnadskuliss. Korgen med det färdigspunna garnet är dubbelt

¹⁵ O. Odenius, *Mundus inversus* (Arv 1954). Detta motiv är även omhuldat i den nordiska kistebrevstraditionen. Jfr V. E. Clausen, *Folkelig grafik bild 99*.

¹⁶ S. Hallgren—B. G. Söderberg, *Mellan himmel och helvete* (1970) s. 95.

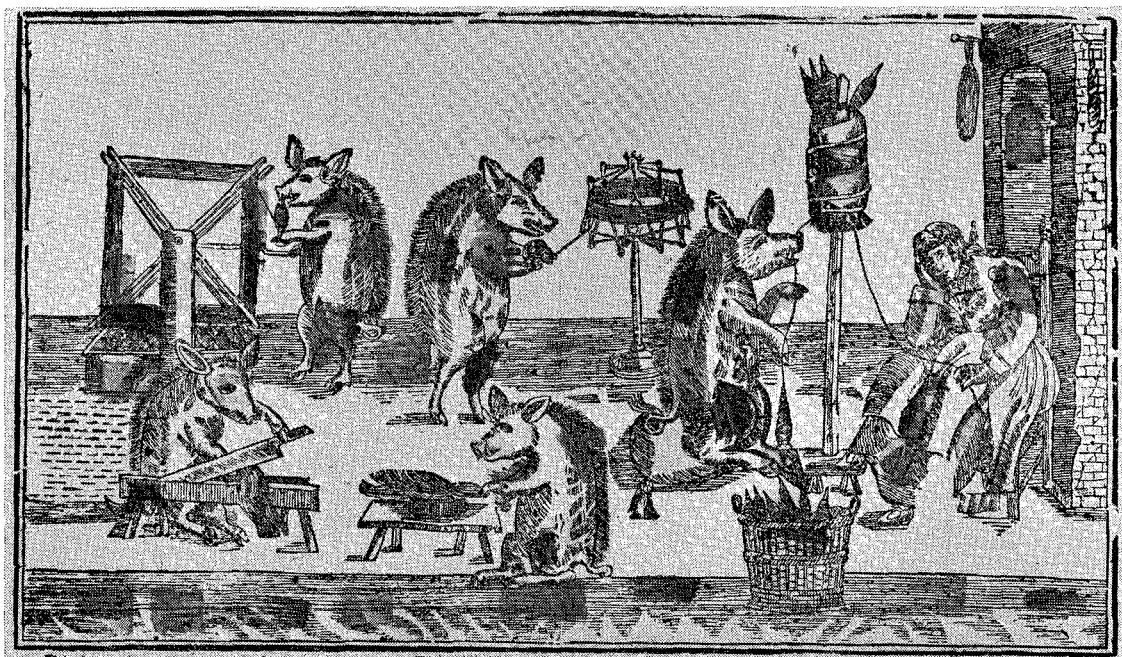
¹⁷ F. Müller, *De nederlandsche geschiedenis in platen 1* (Amsterdam 1863—1870) nr 2541:1. Avbildad i M. de Meyer, *Das Volks- en kinderprent in de Nederlanden van de 15e tot de 20e eeuw* (Antwerpen—Amsterdam 1962) s. 417 ff. Jfr dens., *Quelques thèmes médiévaux d'imagerie populaire* (i *Actas do congresso international de etnografia 1963*, Bd 2, Lissabon 1965, s. 21—35); L. Maeterlinck, *Le genre satirique, fantastique et licencieux dans la sculpture flamande et wallonne* (Paris 1910) fig. 191.

¹⁸ G. Grenander-Nyberg, *Textilier* (i *Arbete och redskap*. Utg. av N.-A. Bringéus, 2 uppl. 1973) s. 189. Jfr även M. Hoffmann, *Garnvinde* (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 5, 1960).

¹⁹ M. de Meyer, *Das Volks- en kinderprent*, fig. 128, jfr s. 421.

²⁰ Avbildat i M. de Meyer, *Populäre Druckgraphik Europas/Niederlande* (München 1970) fig. 100. Detta ettbladstryck avbildas även i en utställningskatalog från Landesmuseum, Münster 1972 med titeln *Bommen Berend. Das Fürstbistum Münster unter Bischof Christoph Bernhard von Galen 1659—1678*, s. 65 nr 436.

²¹ Ett textavsnitt citeras i M. de Meyer, *Das Volks- en kinderprent* s. 421. Genom vänlig förmedling av dr P. Berghaus har förf. erhållit en fotokopia av ett annat Kannevet-tryck som 1972 förvärvades av Landesmuseum für Kunst und Kulturschichte, Münster Westf., fig. 8. Jfr även Em. van Heurck—G. J. Boehenoogen, *L'imagerie populaire des Pays—Bas* (Paris 1930) s. 43.

7. Spinnande svin och sovande spinnerska. Ettbladstryck utgivet i Amsterdam 1673. Efter Bommen Berend s. 65.

8. Kannevet-tryck från 1700-talet i Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte, Münster, Westf.

9. Spinnande svin och sovande spinnerska. Träsnitt tryckt i Moskva i början av 1800-talet. Efter P.-L. Duchartre.

10. Spinnande svin och sovande spinnerska. Träsnitt, förmodligen skuret av T. L. Borup i Köpenhamn före 1759. Efter exemplar tillhörigt V. E. Clausen, Köpenhamn.

så hög som på trycket från 1673. Även markkonturen är förändrad. Det böljande landskapet har blivit plan mark. Motivet förlorar senare intresse i Holland, men i stället påträffar vi ett träsnitt i Ryssland, som måste haft det holländska 1700-talstrycket som förlaga, fig. 9.²² Vi känner här igen en rad detaljer, bl. a. byggnadskulisen och den höga korgen med färdigspunnet garn. Men därjämte uppträder ytterligare två svin av vilka det ena skäktar linet med ett skäktsvärd och det andra krossar det i en stor stampa. Vi får således en fullständig framställning av hela linberedningsprocessen.²³ Stampan har i sen tid brukats i Östeuropa och är även känd från ett par socknar i Karelen. Det anses att denna metod vid bearbetning av lin, hamp- och näselfiber tidigare förekommit även i Västeuropa.²⁴

Även i Danmark uppträder motivet. V. E. Clausen redovisar två likartade versioner. Den ena, fig. 10, signerad "Kjøbenhavn, trykt og tilkjøbs hos Joh. Rud. Thiele i store Helliggejststræde" anser han vara skuren av T. L. Borup, som utövade sin boktryckarverksamhet mellan 1756 och 1770. Det andra träsnittet är märkt "Kjøbenhavn. Faes tilkjøbs hos Triblers Enke, Holmensgade No 107. Trykt hos S. A.

²² Avbildat i P.-L. Duchartre, *L'imagerie populaire russe et les livrets gravés 1629—1885* (Paris 1961) s. 43. Förf:s uppfattning att det ryska träsnittet är ett exempel på en bild "calquée sans changement sur un modèle étranger (allemand?)" är således dubbelt missvisande.

²³ Om arbetsmomenten och redskapen vid linberedningen se T.-Inkeri Kaukonen, *Linberedning* (Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 10, 1965) jämte där anförd litteratur samt G. Grenander-Nyberg, *Linodling och linnevävning i Själevad och dess grannsocknar 1750—1900*, 1967.

²⁴ T.-Inkeri Kaukonen, *Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa* (Helsinki 1946) s. 144 f. jämte där anförd litteratur.

Nissen".²⁵ En jämförelse med de tidigare avbildade träsnitten visar att Borups måste ha det holländska, fig. 7, som förlaga, ehuru det är spegelvänt i förhållande till detta. Också här spinner suggan på en slända, medan den sovande pigan däremot sitter vid en spinnrock. Det är således här dubblingen av spinnredskapen skett. De har dock ett gemensamt linfäste, vilket är monterat på spinnrocken och ej som tidigare fristående. Av det äldre linfästets fot, på vilken spinnerskan stödde sin ena fot har blivit en fotpall. Ytterligare en förändring är att garnvindan utbytt mot en mera avancerad nyststol av en typ som även förekommer på andra samtida danska träsnitt.

Ingenstädes har motivet dock utkommit i så många upplagor som i Sverige. Det har genomgående tryckts tillsammans med "Twenne älskare, Riddaren och Jungfrun" utan att det dock finns någon samhörighet mellan de båda motiven.²⁶ Två stockar är alltjämt bevarade.²⁷ Utan anspråk på fullständighet förtecknar jag här de upplagor jag känner av träsnittet, grupperade efter tryckorterna:

²⁵ V. E. Clausen, *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650—1870* (Khvn 1961) s. 224. Borups träsnitt är tidigare omnämnt av G. Schovsbo, *Nogle gamle Kistebreve* (Fynsk Hjemstavns 1938) s. 68; J. E. Tang Kristensen, *Danske Kistebreve* (Sprog og Kultur 1941) s. 137.

²⁶ Om detta kistebrevsmotiv se B. R. Jonsson, *Ett Pyramus och Tisbe-motiv i Sverige* (Arv 1961) s. 57.

²⁷ Berlings stock i Kulturen, Lund; Lundströms stock i Nordiska museet. En stock med detta motiv inköptes av Smålands museum (enligt accessionskatalogen) på auktionskammaren i Växjö 1947. Vid magasinsgenomgång omkring 1960 var den så illa åtgången att den ej gick att bevara enligt meddelande av amanuens K. J. Krantz 8/5 1974. Avdrag av denna stock, som härrör från Rasks tryckeri, hade dock lyckligtvis tidigare gjorts av Bengt Bengtsson, vilket denne haft vänligheten låta mig ta del av.

<i>Tryckort Belägg</i>	<i>Texttyp</i>	
1. Lund, Berling 1759 (ej bevarat) ²⁸	?	
2. Lund, Berling 1768 (ej bevarat) ²⁹	?	
3. Lund, Berling 1800 (Kulturen, Lund)	I	
4. Lund, Berling, u. å. (i KB)	I	Attribuerat
5. Växjö, u. å. (i Nordiska museet)	I	
6. Växjö, 1796 (i Nordiska museet) ³⁰	II	
7. Växjö?, u. å. (privat, Århus) ³¹	II	Attribuerat
8. Jönköping, Lundström 1828 (ej bevarat) ²⁸	?	
9. Jönköping, Lundström 1833 (i KB) ³²	II	
10. Jönköping, Lundström 1847 (i Nordiska museet)	II	
11. Växjö, Rask, u. å. ³³	III	Attribuerat
12. Växjö, Rask, u. å. (i Nordiska museet) ³⁴	III	Attribuerat

Till skillnad från de förut avbildade träsnitten med sovande piga och spinnande svin är de svenska i stående format. Sannolikt är det tryckeritekniska skäl som föranlett Berling i Lund att omgestalta motivet. Genom att trycka två brev samtidigt blev tillverkningen mera lönsam, men det

²⁸ Omnämnt i Träsnitt ur svenska kistebrev från 1700- och början af 1800-talen, utg. af Föreningen Original-Träsnitt, 1916. Jfr Jonsson i not 26 a. a. s. 57.

²⁹ Upptaget i förteckning över kistebrev i K.B. Ej återfunnet 1974.

³⁰ Avbildat av förf. i Rig 1972 s. 118.

³¹ Avbildat i V. E. Clausen, Folkelig grafik i Skandinavien (Khvn 1973) fig. 102.

³² Avbildat av förf. i Kronobergsboken 1970 s. 27.

³³ Avbildat av Bengt Bengtsson i Kronobergsboken 1948 s. 95 utan uppgift om proveniensens. Attribueringen bestyrkes vid jämförelse med det i not 27 ovan omnämnda avdraget.

³⁴ Det kistebrev som Bengtsson (och efter honom Bengt Jonsson) attribuerat till Stenbecks tryckeri i Karlshamn är i själva verket identiskt med nr 11, vilket på säkra grunder kunnat attribueras till Rask i Växjö. Därmed förfaller även Bengtssons resonemang om Stenbecks roll som textförfattare (Blekingeboken 1937 s. 199 f.).

medförde att redskapen och svinen place-ras på olika plan.

Att Berling haft Borups blad till förebild är uppenbart.³⁵ De dubblerade spinnredskapen är det främsta beviset. Redskapen är desamma med undantag av att garnvindan återkommer på de svenska träsnitten i samma utförande som på det holländska trycket. Blommorna har ej på ett naturligt sätt kunnat infogas i den nya bildkompositionen men ett par har dock räddats över på de svenska kistebreven som prydnader på en grepkorg vars egen funktion i sammanhanget också blott tycks vara av dekorativ art.

I förhållande till Berlings tryck är de övriga svenska kistebreven spegelvända. Skillnaderna mellan de svenska träsnittsupplagorna är eljest obetydliga. Karakteristiskt för Växjö- och Jönköpingstrycken 5—10 är ett indrag i ramen nedtill på båda sidor. I själva verket måste dessa kistebrev ha gjorts efter samma stock. Redan på Växjö-trycket 1796 som är det äldsta bevarade av motivet finns en långsgående smal vit rand efter en spricka i stocken. Denna återkommer förstörad på Lundströms träsnitt, fig. 5, vilket måste bero på att denne förvärvat stocken. Detta innebar dock ej att utgivningen av kistebrevet upphörde i Växjö. Boktryckaren Sven Rask eller hans änka har låtit skära en ny stock med ett tidigare Växjö-tryck som förlaga, vilket åtminstone utkommit i två upplagor (nr 11 och 12). Dessa tryck saknar det nämnda indraget och har en något utvidgad text.

Ett par detaljskillnader mellan Berlingstrycken och de andra svenska kistebreven kan man lägga märke till. Den pall eller

³⁵ Att även motivet Twenne älskare återgår på en dansk förlaga har påvisats av B. R. Jonsson i not 26 a. a. s. 66 ff.

träklots varpå spinnerskan stöder sin ena fot, på Berlings kistebrev, fig. 4, syns ej på övriga träsnitt ehuru flickan alltjämt måste ha ett fotstöd för att kunna bibehålla sin kroppsställning. Liksom det danska kistebrevet, fig. 10, är ullkorgen på Berlings träsnitt fylld med färdigspunnet garn. Innehållet framträder dock ej särskilt tydligt i jämförelse med de holländska trycken, fig. 7—8. Man finner därför redan på Växjö-trycket från 1796 att garnkorgen är tom liksom lådan under härveln. Detta kan antingen bero på förlagans otydlighet eller vara en avsiktlig markering av att spinnerskan inte uträttat något. Den tomma korgen återkommer både på Lundströms och Rasks tryck.

Vår översikt har visat att motivet haft stor slitstyrka. Det har fortlevat under sex århundraden och vi har påträffat det i fem länder. Det kontinuerliga i motivet är de spinnande svinen, medan såväl det saktliga innehållet som formen successivt omgestaltats. Kistebrevsmakarna har av affärsmässiga skäl varit angelägna om att deras bildark varit moderna. Linberedningsredskapen har därför hela tiden anpassats efter ny eller varierande teknik. Men också den konstnärliga utformningen undergår förändringar. På det holländska kistebrevet från 1673 försiggår arbetet ute på ett öppet fält. På det danska kistebrevet har detta förvandlats till en böljande äng med örter och fantasiblommor. Hela motivet har rokokoprägel. Det råder nästan något av pastoral över den danska scenen. Effekten förhöjs ytterligare genom koloriten. Borup visar sig här som en skicklig träsnidare, men Berlings hantverkare står honom ej efter. Kompositionen på träsnittet från Lund är stram och säker, fig. 4. Bildytan utnyttjas fullt ut. Men vi finner även tydliga degenerationstenden-

ser. Så på det holländska 1700-talstrycket, fig. 8. Bristerna rättas dock till på ett märkligt sätt på det ryska träsnittet, fig. 9, som har en helt annan spänst. Enbart de tvärgående strecken i det främre markplanet är tillräckliga för att återskänka bilden rumsverkan. De svenska boktryckare som efter Berling tagit upp motivet har inte haft förutsättningar för att förnya det. Motivet stelnar i en fixerad form. Inte ens misstaget med den kvarblivande sländan korrigeras. År 1847 tryckes den sista upplagan hos Lundström i Jönköping och motivet hade därmed spelat ut sin roll både i Sverige och i Europa.

”När var och en sin syssla sköter”

Gemensamt för de bildmotiv som ovan behandlats är att de påtalar förhållanden som inte är som de bör, utan som rent av är upp och nedvända. Men även om motivet visar stor traditionsfasthet så innebär det inte att bildens syfte förblivit oförändrat.³⁶ Det finns, liksom vi sett ifråga om spinnredskapen, en innehållsmässig anpassning till rådande förhållanden eller missförhållanden. Motivet har villigt ställt sig till förfogande för att kommunicera olika budskap. Bildtexterna hjälper oss att tolka dem.

Texten till det tyska träsnittet från 1490, fig. 6, är fragmentarisk. Den utgöres dels av en ramberättelse, dels av ”pratbubblor” inne i bildfältet i anslutning till de tre svinen. Endast suggans ord är dock bevarade i sin helhet. Så mycket är klart att text-

³⁶ B. Bengtssons uppfattning i not 11 a. a. s. 199, att det svenska kistebrevsmotivet och de medeltida tyska ettbladstrycken haft samma innebörd kan jag således ej biträda.

författaren högljutt klagar över de svåra tiderna då männen inte ens hade skjorta och byxor på kroppen därför att kvinnorna inte som förr i världen höll sig till sin slända. Med lättjan följde tydligen osedlighet ty både gifta män och unga svenner varnas för fala kvinnor och kopplerskor av vilka det fanns många. På sådana skulle man inte lita utan i stället ge akt på och ta lärdom av svinen. Så skickar sig all handel rätt. Suggan åter beklagar sig över linnets dyrhet till följd av att kvinnorna inte höll sig till sitt utan ville vara män och herrar: "Die frau ist herr und nit der man . . . es stat fast vbel in der welt." Därför manar hon sina barn att spinna.³⁷

Det är alltså en sedelärande berättelse i vilken lättjan brännmärkes. Det är nästan en illustration till katekesens ord att "arbete befördrar hälsa och välstånd och hindrar många tillfällen till synd". Men tillika är det ett inlägg i en social debatt, ja rentav en könsrollsdebatt. Var och en manas att hålla sig till sitt, inte minst kvinnorna, eller som Luther uttrycker det i sammanfattningen till sin hustavla: "Ein jeder lern sein Lection So wird es wol im Hause stohn." Eller med den svenska katekesen: "När var och en sin syssla sköter, så går allt väl, evad oss möter."

När motivet återupplivas i Holland på 1600-talet nyttjas det nära nog som politiskt flygblad. Udden vänds emot samtidens förtryckare, den beryktade furstbiskopen Bernhard van Galen, som utarmade det westfaliska folket. Men det är karakteristiskt att tryckpressarna står i det protestantiska Holland, där den romersk-katolske ärkebiskopen blir ärkefienden.

Texterna utmålar folkets elände. Man hade det så svårt att t. o. m. svinen måste spinna för att hjälpa människorna att klara sig. I andra ettbladstryck utnyttjas svinet rentav som en symbol för biskopen själv. Han kallas svinbiskop och avbildas som ett svin eller ridande på ett svin. Att just svinet valts bland alla djursymboler för laster har satts i samband med att Westfalen, varöver ärkebiskopen härskade, då som nu var känt för sina svin och för sitt svinkött.³⁸

När bildtrycket på 1700-talet på nytt dyker upp i Holland har anspelningarna på Bernhard van Galen förlorat sin aktualitet. Udden vändes nu emot människors skiftande lott här i världen. Den ene måste arbeta medan den andre kan lata sig och ha det skönt. Motivet blir ett uttryck för de fattigas och arbetandes kritik emot ett samhälle som ej var präglad av jämlikhet.

Överflyttandet av bildmotivet till ett annat språk- och kulturområde — det må vara slaviskt eller nordiskt — nödvändiggör att lokala och tidspräglade hänsyftningar försvinner. Hade motivet tidigare kunnat föra de förtrycktas och fattigas talan så blir förhållandet i fortsättningen snarast det motsatta. Bildmotivet får mer och mer en moralistisk syftning. Udden riktas emot de lata. Denna last fanns väl i alla samhällsskikt, men eftersom motivet nu tillförts en spinnerska i en pigas skepnad så är det naturligt att det främst är tjänsteklassen som textförfattarna åsyftar även om de undviker en bestämd adress.

³⁷ Texten är tolkad och utgiven i *Holzscnitte darstellend religiös-mystische Allegorien . . .* von W. L. Schreiber Nr 1783—2047 (Leipzig 1927) nr 1982.

³⁸ F. Muller, *De nederlandsche geschiedenis in platen. Beredeneerde beschrijving van Nederlandse historieplaten, zinneprenten en historische kaarten* (Amsterdam 1863—1870) s. 385, nr 2541. Se vidare utställningskatalogen "Bommen Berend" samt det tillhörande studiehäftet "Kunst als Sprache der Politik" (Münster 1972).

Den ryske bildskäraren har uppenbarligen haft svårigheter att få ut något av sin förlaga, men ambitiös som han är, bygger han ut bildsekvensen och förvandlar motivet till en illustration av linberedningsprocessen. Textförfattaren är mindre följ-sam. Han kommenterar inte arbetet med ett ord och bilden av svinen ger honom blott association till talesättet "att kasta pärlor för svin", vilket ju ej har annan anknytning till bilden än att där förekommer svin. Metaforen "Den som ger upp det dyrbara arbetet är lik svinen" blir en haltande jämförelse eftersom det är flickan som är lat och inte svinen. Men temat arbete—lättja är dock tillräckligt omfattande för att kunna utvecklas i denna "liknelse ur det mänskliga livet" som den ryska bilden kallas:

Eftersom arbetet av naturen är lärorikt för oss
Tillkommer det oss att göra det klokt och
beslutsamt

Lättja, sömn, dryckenskap, sysslolöshet fördärvar
mest av allt

Skadar liv och arbete. Det är ovillkorligen så
Att om någon inte arbetar tar dessa (laster)
överhand

Och den som ingenting gör ställer därmed till
oreda i livet.

Den som ger upp det dyrbara arbetet är lik svinen.
Vem har inte hört om svinen? Där har vi en god
regel:

Kasta inte den dyrbara pärlan för svinets fötter
Utan följ den Gode Lärarens kloka råd.
Då sviktar inte förnuftet och hjärtats oro stillas
Mången har genom sitt vankelmod förlorat sitt
förstånd.

Det är icke sunt att ge upp ett arbete
Som någon håller på att utföra.
När man är lyckosam i början
Är slutet ock välsignat.
Bliv kvar i dina mödor i arbetets mitt
Glöm aldrig att klokast möjligt avsluta vad du
börjat.

Den unge rasar, han känner inte att döden är
nära.

Denna brist på eftertanke finner man även bland
de gamla.

Många människor samlar åt sig gods och guld
Och på ett ögonblick går allt för evigt förlorat
genom det onda.³⁹

När de medeltida träsnitten återger svinen som en sugga med grisar skapades roller också för textförfattarna. Det utnyttjas även i vissa av de holländska 1600-tals-texterna, där suggan talar till sina små. På de nordiska kistebreven kan man inte skilja suggan från grisarna. Det råder jämlikhet i grivärlden om det nu ej är så att olika arbetsmoment skänker olika prestige. Så tycks vara fallet på de danska kistebreven, fig. 10, där alla fem grisarna är systrar. Den som hanterar sländan övertar suggans modersroll och för ordet:

Sov, hjerte Søster, jeg imidlertid vil spinde,
Saa Rokkehovedet ved mig skal fælde Haar;
De andre Søstre skal imedens haspe, vinde,
Samt skjækte hægle og fra Hørren skille Blaar.

Vær snart at haspe af din Teen, min Søster Trine!
Nu skal du een igjen, som strax er færdig, faae.
Pfy, hvilken doven Soe er du, min Søster Stine,
Træk Lænderne med dig, vær snart at vinde paa.

De andre Søstre seer du, smukt at sidde stille
Paa deres Rumpe, ved sit Arbejd begge To;
Med Søster Marens Rok har jeg nok at bestille;
Thi eller bli'er hun vistnok kaldt en doven Soe.

Det spinnande svinet arbetar således i pigan Marens ställe och tycks t. o. m. vilja rädda henne för att bli kallad "en doven Soe". Hon förmanar de stående systrarna Trine och Stine och berömmar de båda sittande. Hur motivet skall förstås visar rubriken: "Afbildning, hvoraf man seer, at flittige Søer tilskammegjøre dovne

³⁹ För översättningen tackar jag Slaviska institutionen vid Lunds universitet. En äldre tolkning av den ryska texten finns i D. Rovinskij, Russkija narodnyja kartinki (Sbornik tom. 25, S:t Petersburg 1881) s. 101 f.

Møer." Pluralisformen har väl tillkommit för rimmets skull, men ger samtidigt sting åt bilden. Det kan ju finnas flera "dovne Møer" än flickan på träsnittet! Genom att både flickan och svinen namnges får bilden en humoristisk prägel.⁴⁰

Den danska texten överensstämmer med Hyltén-Cavallius tolkning av kistebrevets innebörd: De för sin tröghet kända svinen visar sig flitigare än pigorna. Möjligt är rentav att han lånar förklaringen direkt från det danska träsnittet. Han nämner som vi sett i det anförda citatet "lata pigor". Mer än en piga avbildas aldrig, men den danska texten talar ju om "dovne Møer", vilket kan förklara pluralisformen. Att en av "Borups tavlor" funnit vägen till en småländsk prästgård förefaller ej alls otroligt.⁴¹

På de svenska kistebreven har texten krympt ihop och bilden får nästan tala för sig själv. Den korta texten är närmast en kommentar till de olika arbetsmomenten och den torde väl härvidlag ha haft den danska som förebild. Intressant nog finner man att även terminologin undergår en viss modernisering vid omtryckning av kistebreven. I Lundströms tryck 1847, fig. 5, som f. ö. kallas "Sömnens eller Lättjans Skamlighet" (kurs här) har "skaka" och "spilta" utbyts emot "skäkta" respektive "nysta".⁴²

De svenska kistebreven har en mera moraliserande ton än de danska. Som fram-

går av översikten ovan s. 83 finns det tre texttyper med något växlande ordföljd och interpunktion. Den första har följande lydelse:

Du lata Piga säg, har Du ej lust att spinna,
Då svinen om din pligt så wackert dig påminna?
De skaka, häckla, dra, de spilta och de sno,
Hur kan du utan blygd bland dessa kräken bo.

Den andra skiljer sig från den föregående endast genom ingressen:

Hör sömnig? Piga säg, har du ej lust att spinna,

Även den tredje har sistnämnda textbörjan men därjämte ytterligare två versrader:

Jo! swarar Pigan som ur sömnen skamflat väckes:
När folk mig icke ser, så gör jag som mig täckes.

I den sistnämnda texten framställs pigan inte blott som lättjefull och skamlös utan även som ögontjänare.

Den svenska texten för husbondens och matmoderns talan. Hur tjänstefolket reagerade vet vi genom Hyltén-Cavallius beskrivning. Kistebrevet var en förargelsklippa för tjänstefolket. Det togs därför ner om julen då tjänare och husbondfolk var jämlikar och åt vid samma bord.

Hade landshövdingen Stobée samma avsikt med sin tavla som de svenska kistebrevsmålarna? Motivmässigt är den ett kompilat. De enskilda motivens kraft har onekligen förtagits härigenom. Den sovan- de hushållerskan och svinet vid spinnrocken är inte mer än ett bimotoiv hos Stobée, medan det i denna studie kommit att få den utförligaste behandlingen. Man kan knappast ens säga att de olika motiv han avsiktligt eller genom omedveten bildpåverkan sammanfogat på sin tavla blivit fullt synkroniserade. Men texten hjälper till. Bilden visar "En herre, som har en

⁴⁰ På ett danskt träsnitt från år 1800 med titeln Viisdoms og Dyds Tabel heter det däremot bl. a. "Vær arbejdsom — ikke doven". Clausen, Det folkelige danske træsnit s. 128.

⁴¹ N.-A. Bringéus, Borups och Berlings tavlor. (Sydsvenska Dagbladet 5/6 1974).

⁴² Skäkningen var en äldre linberedningsmetod än skäktningen, jfr R. Jirlow, Linsäktnings historia i Sverige (Rig 1938). Endast på det relativt sena ryska träsnittet fig. 9 avbildas skäktning med kniv eller skäkträ.

snäll hushållerska och en snäll piga". Att tavlan var placerad över en dörr varigenom tjänstefolket dagligen passerade antyder att den fungerade som dygdespegel i likhet med de båda andra tavlorna av hans hand. Men kanske ironin inte enbart är vänd emot pigorna. Hade inte den gamle herrn sig själv att skylla då han — trots att dörren till köket stod öppen — var mera inresserad av den goda spisvärmen än av att se till sitt tjänstefolk? Likaväl som det låg tjänstefolket att hålla efter husdjuren så var det husbondens sak att övervaka sitt tjänstefolk i ett hus där det rådde god ordning.

Detta må vara en spekulation. Viktigare är det att söka förstå den sociala kontexten till Stobées målning. Dess ideologi har sitt ursprung i den heliga skrift, men den har efter medeltida förebilder satts i system av Martin Luther i den s. k. hustavlan.⁴³ Här beskrives både husfädernas och matmödrarnas plikter mot tjänstefolket och tjänstefolkets emot husbondfolket. De för-ra tillhålls att bevisa sina tjänare vad rätt är och att inte undanhålla dem deras lön. Tjänarna förmanas "att de äro sinom herrom underdånige, och uti all ting behagelige, icke genswarige; icke otrogne: utan alla goda trohet bewisande".

Vad kvinnfolkssysslorna bestod i på ett svenskt herresäte beskriver Per Brahe i sin hushållsbok: att spinna och väva, hålla not och nät vid makt, mälta, brygga, baka, skräda, koka, mjölka, ysta, kärna, hålla husets kärl rena och hålla fönsternycklar, dörrar, bord, bänkar, bänkkäden, stolar, sängar, dukar, bonader, taylor, dynor, hyenden, drättar och annat i stånd. Allt detta var pigornas uppgift. Fatburshustrun hade

att hålla dem "i tukt och aga vid var sin gärning".⁴⁴ Brahe uppräknar sysslorna dag för dag, månad för månad. Men dessförinnan låter han Jesu Syrak undervisa om lättjans last och arbetets ära: "Du later gack bort till myran, se på hennes seder och lär, ändock hon ingen furste, hövitsman eller herre haver, tillreder hon dock likväl sitt bröd om sommaren och samkar sin mat i skördeanden. Huru länge ligger du later, när vill du stå upp av sömnen. Ja sov ännu lite, tag därefter ännu en sömn före. Lägg händerna tillhoppa att du må sova, så skall fattigdom med hast komma över dig såsom en vandrare och armod såsom en beväpnad man."⁴⁵

Två trofasta medhjälpare har varje god hushållare, säger Per Brahe. Den första är vett och arbetsamhet. Den andra är sparsamhet.⁴⁶ I ett citat av Cicero använder denne femtonhundratals-hushållare samma ord som landshövding Stobée: Parsimonia.⁴⁷ Men sparsamheten får inte övergå i girighet. Också den fattige skall ha sin hjälp säger Per Brahe, precis som Stobée i sin bildtext.⁴⁸ Och måttligheten slutligen, som är ämnet för Stobées tredje tavla har också den sin förespråkare i hushållsboken: "Dock hav måttlighet uti alla saker med mat och dryck . . ."⁴⁹

Syftet med Stobées målningar är alltså helt i linje med hushållsböckernas. Men också det pedagogiska greppet tycks han ha lärt av Per Brahe: "Vill man . . . säga

⁴⁴ Per Brahe *Oeconomia* eller *Hushållsbok* för ungt adelsfolk. Utgiven med inledning, kommentar och ordförklaringar av J. Granlund och G. Holm (1971) s. 107 f. Om husagan se Pleijel i not 43 a.a. s. 66 ff.

⁴⁵ A. a. s. 52 f.

⁴⁶ A. a. s. 59.

⁴⁷ A. a. s. 117.

⁴⁸ A. a. s. 121.

⁴⁹ A. a. s. 121.

⁴³ H. Pleijel, *Hustavlans värld* (1970).

sin mening och skäl med få ord som ofta för nöden är att så ske måste därför att man varken haver vilja, tid eller lägenhet till att höra något långt tal, då får det ske genom fabler, liknelser, sentenser och ordspråk.”⁵⁰ Stobée väljer bildens lättfattliga form, kompletterad med en textrad eller ett par korta, rimmade verser.

Den målning i Göteborgs historiska mu-

⁵⁰ A. a. s. 19.

seum som varit utgångspunkten för denna uppsats är alltså inte så kuriös och unik som den ter sig vid första anblicken. Den ingår i ett traditionssammanhang. Den återspeglar ett samhälle med en annan struktur än jämlikhetens. Den påminner om en tid då arbetsamhet ännu var en dygd och lättja en last. Och om bildens roll som kommunikationsmedel.

Zusammenfassung

Die Schändlichkeit von Schlaf und Müsiggang.

Ein moralisierendes Bildmotiv in vergleichender Beleuchtung

Göteborgs Historisches Museum besitzt ein eigenartiges Gemälde von der Hand des Landrates L. Chr. Stobée (1674—1756), Abb. 1. Wie zwei andere Werke desselben Künstlers, die Parsimonia und Temperantia darstellen, ist es ein moralisierendes Bild, jedoch mit ironischem Text: „Ein Herr, der eine brave Haushälterin und eine brave Magd hat“.

Die auf dem Fussboden umhergestreuten häuslichen Geräte lassen an „Herr Niemand“ denken (vgl. Anm. 6 und 7), der häufig unter allerlei umhergeworfenem Hausrat in einer Küche abgebildet wird, Abb. 2. Der alte Mann, der sich in dem dahinterliegenden Zimmer am Feuer wärmt, kann jedoch nicht Herrn Niemand vorstellen. Dies Motiv erinnert eher an mittelalterliche und spätere Monatsbilder für den Februar, Abb. 3.

In dem Aufsatz lenkt der Verf. die Aufmerksamkeit vor allem auf das schlafende Mädchen am Spinnrocken und das Schwein neben ihm. Diese eigenartigen Einzelheiten ähneln stark einem Einblattdruck mit dem Titel: „Die Schändlichkeit von Schlaf und Müsiggang“, der zwischen 1759 und 1847 in mehreren Auflagen in verschiedenen Druckereien in Südschweden erschien, Abb. 4 und 5. Er stellt dar, wie Schweine die Arbeit der eingeschlummerten Magd übernehmen.

Das Motiv der spinnenden Schweine begegnet bereits auf süddeutschen Einblattdrucken vom Ende des 15. Jahrhunderts, Abb. 6. Es taucht im 17. Jahrhundert in Holland wieder auf (Abb. 7 und 8). Eines der holländischen Blätter (Abb. 8) dient später einem russischen als Vorlage (Abb. 9), ein anderes (Abb. 7) einem dänischen, Abb. 10. Die

schwedischen Einblattdrucke gehen wiederum auf den dänischen zurück.

Die Hersteller der Einblattdrucke haben aus verkaufstechnischen Gründen ihre Holzschnitte zeitgemäss erhalten, indem sie die Spinngeräte dem zu ihrer Zeit oder in der betreffenden Gegend Üblichen anpassten. Auf dem dänischen Druck begegnet uns zum ersten Mal ein Spinnrocken, doch vergisst der Holzschneider, die ältere Spindel fortzulassen, und dieser Irrtum wird auch auf den schwedischen Blättern nicht berichtigt. Das schlafende Mädchen kommt zuerst auf den holländischen Bildern des 17. Jahrhunderts vor. Die Drucke, deren Qualität wechselt, werden auf verschiedene Weise (Hauskulisse oder stilisierte Blumen auf einer wogenden Wiese) der herrschenden Stilmode angeglichen. Die Änderung des liegenden Formats der holländischen und dänischen Holzschnitte zu stehendem auf den schwedischen hängt damit zusammen, dass man hier aus Gründen der Rationalisierung das Blatt mit einem anderen Motiv zusammen auf demselben Bogen druckte und dazu aus Platzgründen ein anderes Format benötigte.

Das Motiv der spinnenden Schweine variiert das Thema der verkehrten Welt, mundus inversus, in der Tiere und Menschen ihre Rolle tauschen. Die als faule Tiere bekannten Schweine erweisen sich auf unseren Bildern als sogar fleissiger als der Mensch. Die Sau hält ihre Jungen ständig zu eifriger Arbeit an. Die Bilder zielen darauf ab einzuschärfen, wie wichtig Arbeitsamkeit ist, doch führen die anschließenden Texte auf den älteren Drucken wechselnde Gründe dafür an. Dem deutschen Text des 15. Jahrhunderts zufolge spinnen die Schweine, weil

die Frauen ihre Obliegenheiten nicht erfüllen, sondern Herren sein wollen. Das Bild scheint geradezu einen Beitrag zu einer mittelalterlichen Debatte über die Rolle der Geschlechter liefern zu wollen. Das holländische Blatt des 17. Jahrhunderts dient am ehesten als politisches Flugblatt. Hier wird auf die grosse Not angespielt, die unter dem grausamen katholischen Erzbischof und Fürsten Bernhard von Galen in dem Schweine produzierenden Westfalen herrschte. Als es im 18. Jahrhundert aufs Neue gedruckt wurde, hatten die Anspielungen auf diese Verhältnisse ihre Aktualität verloren. Das Motiv erhält nun sowohl in Russland wie in Dänemark und Schweden allgemein moralisierenden Charakter. Während der dänische Text am ehesten den lächerlichen Inhalt des Motivs verstärkt, wird das

Mädchen auf den schwedischen Drucken schliesslich auch als liebedienerische Heuchlerin dargestellt, die sich ein Schläfchen gönnt, wenn es niemand sieht.

Das Bild Abb. 1 erweist sich demnach als nicht so einzigartig und seltsam, wie man es auf den ersten Blick meinen könnte. Ganz gleich, ob der Künstler unmittelbare Vorlagen für sein Bildkompilat benutzte oder nicht, tritt klar zu Tage, dass dieses sich ebenso wie die Parsimonia- und Temperantia-Motive in eine moralisierende Bildtradition einfügen lässt. Letztlich handelt es sich um die Botschaft der Bibel, der lutherischen Haustafel und der Haushaltsbücher, die man auf eine humorvolle und leicht fassliche Art einzuschärfen versucht.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Stadsplanering och bevarande

Av Sverker Janson

Gösta Selling: Hur Gamla stan överlevde. Från ombyggnad till omvårdnad 1840—1940. Stockholms stadsmuseum. Stockholm 1973. 112 s., ill.

”När den stora omdaning av Stockholm började på 1800-talet och nya stadsplaner för malarna utarbetades, var Gamla stan undantagen enligt överståthållarens uttryckliga direktiv 1863.”

När man läser denna mening i förordet till Gösta Sellings bok och tänker på det intensiva sanerings- och bevaringsarbete, som nu pågår i Stockholms äldsta centrum, så kan kontrasterna inte vara större, både när det gäller allmänhetens och de sakkunnigas inställning.

Det har gått hundra år sedan ovannämnda beslut fattades. Under denna tid har en rad förslag lagts fram till ändrade stadsplaner för Gamla stan. Alla dessa har syftat till att förvandla en förbrukad och förslummad miljö till ett nytt fungerande centrum. Som nästan alltid vid sådana planer och åtgärder, som givetvis har haft ett positivt syfte samhällsmässigt sett, skulle förvandlingen och nyskapandet ha gått förödande fram över kulturhistoriska monument. A. E. Rudbergs förslag till en total nybyggnad av Gamla stan från 1862 är väl kanske det mest omnämnda och belysande exemplet.

Det illustrerar också tydligt den obefintliga plats, som den antikvariska verksamheten hade i tidens stadsplaneväsende. Det illustrerar också lika klart en helt annan inställning till bevarandet, som kulturminnesvårdare i dag, okunniga om tidens samhällsmässiga förhållanden, har svårt att förstå.

Det skulle dröja sextio år, innan man kunde läsa, att Gamla stan värderades som ”hela vårt lands historiskt och arkitektoniskt märkligaste stadsparti”. Ytterligare tio år skulle förflyta, innan Fastighetsnämnden den 14 november 1934 lyssnade till Gösta Sellings demonstration av saneringsplanerna för kvarteret Cepheus. Det är en

verkligt talande bild från detta tillfälle, som också avslutar skildringen av hur Gamla stan överlevde.

I Gösta Sellings framställning får man på ett klargörande och instruktivt sätt en redogörelse för de många stadsplaneförslagen och de bakomliggande idéerna för Gamla stans förvandling och nydaning. Detta är av största intresse ur historisk synpunkt. Men samtidigt får man för första gången en verklig inblick i hur bevarandetanken kommer upp, förändras och slutligen realiserar, när saneringen av kvarteret Cepheus börjar. Här har Samfundet S:t Erik och Stockholms stadsmuseum på ett tidigt stadium svarat för en lika märklig som bestående insats, när det gäller att gestalta ett centralt parti i staden.

Vad som är särskilt värdefullt i Gösta Sellings skildring av detta förlopp, är att framställningen av hur bevarandetanken växer sig stark hela tiden är inbegripen i analysen av de olika stadsplaneförslagen. Här handlar det alltså inte enbart om den antikvariska inställningen till mer eller mindre märkliga kulturminnen av traditionellt slag, utan om en framväxande syn på bevarandet, som hela tiden ställs i ett ofrånkomligt samband med Gamla stans gestaltning ur plan-synpunkt.

Av denna anledning är ordet *sanering* betydelsefullt i sammanhanget. Det gäller här en förvandling av en stadskärna, som från att ha varit ett centrum genom en förtätning av bebyggelsen och genom stadens övriga ekonomiska utveckling har hamnat i förslumningens våld. Det är en lång väg med många och stora hinder att tillryggalägga, om man skall bryta förslumning, inte genom att riva utan genom ett anpassat bevarande.

Detta är vad som sker, när man bestämmer sig för sanering av kvarteret Cepheus. Hela kvarteret uppfattas som ett objekt, som i sin tur ingår i en planerad förvandling av Gamla stan från slumområde till ett fungerande bostads- och affärsområde i en modern stad.

Förverkligandet av denna plan sätter en symbolisk punkt för stadsplaneförslag av det utplånande slaget, och utgör samtidigt i dag utgångspunkten för de pågående omfattande saneringarna.

Det är naturligt, att den fortsatta saneringen av stadsdelen med tiden har förändrats och anpassats efter nya krav och efter förändrade kulturhistoriska idéer. Det är också naturligt, att de som nu sysslar med Gamla stan och dess återställande spårar ett visst romantiskt inslag i förkrigstidens gestaltning av kvarteret Cepheus, kanske influerat av den skicklige stadsplanarkitekten P. O. Hallmans lösningar på 20-talet.

Men när man nu till exempel behandlar gårdsbebyggelser på ett annat och skonsammare sätt, då står man inte heller längre inför de hygienis-

ka problem, som tidigare bland annat krävde rivning av viss bebyggelse. Modern teknik och modern standard i övrigt kan nämnas som en yttre anledning till en skiftning i den kulturhistoriska inställningen. Men detta är i egentlig mening detaljer, när man tar del av skildringen av de tidigare nybyggnadsförslagen.

Det verkligt betydelsefulla i detta sammanhang är, att exemplet Cepheus verkligen visade vägen till en helt ny inställning till äldre bebyggelse och stadsplanefrågor, inte bara inom antikvariska kretsar utan framför allt hos de bestämmande politiska instanserna.

När man skall skildra "hur Gamla stan överlevde", är det därför i dubbel mening ofrånkomligt, att det namn, som står över bokens titel, är Gösta Selling.

Gösta Selling demonstrerar 1935 i kvarteret Cepheus saneringsplanerna för Stockholms fastighetsnämnd. Foto Dagens Nyheter, Stockholms stadsmuseum.

Ake Daun: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring. Bokförlaget Prisma. Stockholm 1974. 355 s., ill.

Den presenterade avhandlingens huvudsakliga förtjänst är en utförlig beskrivning av dels, framför allt, de nutida levnadsförhållandena bland förortsbor bosatta i det 1967 byggda Vårberg vid Skärholmen, dels motsvarande förhållanden på 1920-talet i industriförorten Reimersholme, med starka kvarlevande traditioner från senare delen av 1800-talet. I båda fallen bygger författaren på ett egenhändigt insamlat intervju-material av gedigen karaktär. Det ligger ett omfattande arbete bakom de etthundra utförliga intervjuerna med förortsborna i Vårberg. De förhållanden som närmare studeras och som avser relationer till släktingar, grannar, vänner och arbetskamrater samt familjens roll är också av centralt intresse för etnologien. Det är uppenbart att såväl skildringen av Reimersholme som av de nutida förortsbornas liv innehåller goda bidrag till svensk etnologi. Också den sammanfattande diskussionen i kapitlet Att betygätta storstaden (s. 274—290), är saklig, objektiv och uppslagsrik. De visserligen fåtaliga statistiska tabellerna kommenteras och behandlas med tillbörlig försiktighet.

Ake Daun har velat anknyta sin forskning till den så kallade Bergenskolan, vars ledare Fredrik Barth har lagt fram en "generativ" antropologisk modell, som syftar till att förklara människors handlande genom att upptäcka och beskriva de processer som genererar eller orsakar (handlings-) formerna. Han har framför allt velat anknyta handlandet till vissa grundläggande variabler vilka rentav kallas determinanter för standardiserade beteendemönster. Dessa determinanter är värderingarna.

Modellen gör anspråk att inte bara beskriva utan att förklara det sociala handlandets former. Sådan förklaring skall uppnås genom att man beskriver de processer, som genererar handlingar. Med process menas de sekvenser av interaktion som systematiskt bestäms av ömsesidighet (reciprocitet). Dessa interaktionsprocesser kallas transaktioner. Den fundamentala transaktionen består i sådan interaktion, där två parter systematiskt försöker åstadkomma en maximering av det eller de värden, som vederbörande omhuldar, så att han alltid vinner mer eller åtminstone lika mycket som han förlorar. Handlandet kommer

därvid att betraktas som ett strategiskt spel. Fredrik Barth har lagt upp undervisningen i socialantropologi vid universitetet i Bergen så att hans egen teori måste inläras som en katekes. I samband därmed har den refererade modellen fått avsevärd betydelse för de forskare som har studerat i Bergen. De väsentliga invändningar som kan resas mot den barthska modellen drabbar naturligtvis inte bara Ake Daun, ehuru man måste konstatera, att den logiska oklarheten i olika resonemang torde hänföra sig till en okritisk tillämpning av den refererade förklaringsmodellen.

Författaren gör sig möda att söka bevisa, att Bergen-modellen inte innebär någon idealistisk tankegång. Han hänvisar därvid till att värderingarna visserligen betraktas som utgångspunkt för handlandet men att de å andra sidan förändras genom resultaten av handlandet. Vid disputationen påpekade jag att därmed värderingarnas determinans bortfaller¹. Författaren genmålde att man måste tänka sig förloppet i form av en spiral med tidsmoment inskjutna mellan värderingen i moment 1 och moment 2. Emellertid utgör detta en svårförståelig konstruktion, där man endels sysslar med handlingars uppkomst-historia och deras orsaker i värderingar, endels även med värderingars tillkomst såsom orsakade av handlingar. Man hamnar i en generativ modell av perpetuum mobile-karaktär och låter tydligen den beroende och den oberoende variabeln byta plats allteftersom det passar. Om man skulle tillämpa resonemanget på ett historiskt förlopp, bleve resultatet orsaksförklaringar av helt godtycklig natur. Vi måste ju förutsätta att värderingar, handlingar och handlingsresultat existerar hela tiden och parallellt. Utgångspunkten för Bergen-modellen är ju också tankar på samtidighet mellan värderingar och handlingar vid transaktioner med reciprokt värderade utfall. Idén med en spiral-liknande process torde vara en nödfallsförklaring utan stöd i vad man empiriskt kan iaktta. Man kan konstatera att Bergen-modellen visserligen försöker ta hänsyn till andra faktorer än värderingar, men att den likväl måste rubriceras som extremt psykologiserande och viljebetonande. Den brister i logisk uppbyggnad och har uppenbart åsidosatt att närmare precisera vad man menar med olika slag av värderingar.

¹ Disputationen ägde rum vid Stockholms universitet i maj 1974, då rec. fungerade som fakultetsopponent.

Det är vid tillämpningen av Bergen-modellen som man kommer underfund med dess olycksbringande inverkan på såväl resonemanget som verklighetsuppfattningen. Daun redogör ganska utförligt för en familj, som enligt hans egna intervjuemedarbetare bröt mot det allmänna mönstret i fråga om nära relationer med släkten. De var också extremt skygga i förhållande till grannarna. Daun vill se denna familjs situation som ett bra exempel på sambanden mellan erfarenheter, värderingar, tillgångar och situationella villkor. Daun räknar upp olika erfarenheter, tillgångar och situationella villkor och menar att man sedan skall kunna med logisk nödvändighet förklara värderingarna, som i sin tur utgör det direkta handlingsincitamentet. Handlingen genereras i modellen, vilket betyder, att handlingen följer som en logisk slutsats av de givna förutsättningarna. Daun kommer fram till att makarna i den aktuella familjen var särskilt intresserade av ett projekt som gick ut på att man skulle organisera olika fritidsaktiviteter för barn inom området. Det framkommer visserligen att de dessutom var intresserade i en förening i huset med liknande program, och det blir oklart om förf. syftar till att förklara makarnas intresse för både det så kallade Skärholmen-Vårberg-projektet och husets förening "hasselholmarna" eller bara det förra. Egentligen försöker han visa, hur värderingarna uppkommit, om härmed menas intresset för det gemensamma projektet, inte hur värderingarna genererar handlingar som väl borde ha varit huvudsaken enligt modellens uppläggning. De faktorer som får bilda förklaring till makarnas engagemang i det nämnda projektet är följande.

Makarna hade 4 barn (s. 88), som därför intog en central plats i deras liv.

Mannen hade till för ett halvt år sedan haft skiftarbete som taxichaufför och därför inte kunnat etablera ett normalt umgängesliv.

Hustrun hade å sin sida gått i kvällsgymnasium under tre år.

Hustrun arbetade numera på ett fritidshem.

Familjen hade ej bil.

Projektets verksamhet var förlagd till Vårberg.

Det avsåg barn i samma åldersgrupp som makarnas egna: 7, 8, 12 o 14 år. (Projektet avsåg barn i "den yngre skolåldern".)

Projektet avsåg informella kontakter mellan föräldrarna, något som makarna ansågs efter-

sträva snarare än mer formella kontakter mellan grannar.

Från *dessa* situationella villkor, erfarenheter och tillgångar vill förf. tydligen att värderingarna och handlingsberedskapen skall framstå som nödvändig följd. Jag måste anmärka, att det aldrig har framstått som självklart att fyrbarnsfamiljer är mer familjecentrerade än andra; snarare brukar det vara tvärtom, dvs. ju fler barn ju öppnare relationer till omvärlden. Inte heller har det visats att män som tidigare haft skiftarbete har särskilt dåliga mellanmännsliga relationer utanför familjen. Hustruns kvällsplugg behöver inte heller i och för sig utesluta grannvänlighet. Hennes dagarbete numera på ett fritidshem kan leda till intresse för sådana här barnprojekt, men det kan lika väl vara tvärtom. Om man å yrkets vägnar är engagerad i att ta hand om barn, så kan detta resultera i trötthet och önskan om omväxling. Familjen hade inte bil, något som visserligen var anmärkningsvärt men som dock inte hindrade den från att ofta söka sig till innerstaden på fritiden via tunnelbanan. Andra familjer utan bil brukar väl snarast söka sig umgänge bland de närmaste grannarna! Onekligen var projektet förlagt till Vårberg, men det blir nästan komiskt att ange detta som förklaring till makarnas påstådda entusiasm för just detta projekt. Det sades vidare avse barn i den aktuella familjens egen åldersgrupp, något som bara delvis var sant. Men hundratals andra familjer hade också barn i av projektet åsyftade åldersgrupper. Slutligen avsåg projektet informella kontakter mellan föräldrarna till de barn som kom med. Här har Daun tagit fasta på en ganska påtaglig skenförklaring från makarna, nämligen att de inte var intresserade av sådana *formella* grannkontakter som de i ett visst fall sade sig ha upplevt. Men vanliga grannkontakter, särskilt bland mindre välsituerade, är just informella mer än något annat! — I bästa fall kan man säga "jasså" om författarens logiskt bindande orsaker var för sig. Om de tillsammans kan ha haft större projektentusiasmerande effekt är lika osäkert. Jag skulle vilja rubricera bevisföringen som exempel på inadekvata förklaringsmodeller. För att få närmare kännedom om familjen i fråga har jag ringt upp hustrun. Det visade sig att hennes far är disponent och att hon uppfostrats i en starkt borgerlig miljö i Hannover med några tidiga år i en västtysk småstad. Såvitt jag kan bedöma bör man alternativt kunna förklara fa-

miljens situation så här. I Tyskland skulle denna kvinna inte ha valt en chaufför till äktenskaps-partner. Att hon gjorde det i Sverige kan hänga ihop med speciella, ur klass-synpunkt atypiska drag hos den nuvarande maken. Hennes och deras avvisande attityd mot hans släktingar liksom mot grannarna i Vårberg kan förklaras som del i deras sociala ambitioner (jfr "social climbing"). Hela deras aktuella livsstil och hemmiljö präglas av önskan om socialt avancemang och brist på intresse för den närmaste omgivningens människor. Hustrun har haft starka personliga ambitioner som hon delvis kunnat förverkliga. Hennes *tyska* (inte holländska som förf. säger) flit och omsorger om familjen och grundlighet är uppenbara. Man frågar i detta sammanhang, om inte förf. alls har lagt märke till moderna tendenser till — kulturellt — matriarkat, som i vart fall spåras i denna intervju. Jag vill med detta framhålla, att en alternativ förklaringsmodell, som tar med traditionernas betydelse för individen, kan te sig minst lika plausibel som författarens rekvisita från den omgivande situationen. I själva verket har Daun alltför okritiskt godtagit meddelarnas egna förklaringar av sina beteenden, i stället för att göra dem till föremål för en speciell metodologisk analys. Den generativa handlingsmodellen får inte stöd genom att man bara radar upp några oklart uppfattade faktorer utan specifik anknytning till det refererade fallet. En allvarlig sak är också, att författaren överhuvud taget ger så stort utrymme åt ett helt avvikande fall.

Ake Daun besvarade frågan om sin ställning till typiska och generella företeelser med att säga, att han var ute för att demonstrera de mekanismer, som leder fram till olikheter, i enlighet med det ibland upprepade påståendet, att etnologien framför allt skulle vara studiet av kulturell variation. Därmed skulle, menade han, atypiska fall bli lika intressanta som typiska fall. Här förefaller verkligen författaren ha kommit ut på osäker is. Han har inte ens stöd i Bergenskolan, som enligt Barth strävar mot kunskap om hur frekvenser och regelmässigheter genereras. En hänvisning till Max Weber i andra hand hjälper inte heller stort; Weber i original har aldrig varit intresserad av annat än upprepade, typiska företeelser, nämligen vid sociologisk till skillnad från historisk analys. Om man å andra sidan skulle göra allvar av påståendet om det enskilda fallets betydelse skulle det givetvis krävas ett helt an-

nat uppbåd av kunskaper än dem Daun har fått vid en relativt ytlig intervju. Men också därvidlag måste det vetenskapliga syftet med detaljundersökningen vara att erhålla kunskap om en generellt giltig mekanism, inte ett enskilt fall för sin egen skull. Dessa saker är dåligt genomtänkta av författaren.

Det är på liknande vis med de förklaringar som lämnas till skillnaden i livsstil mellan folk på Reimersholme på 1920-talet och i Vårberg 1970. Författaren söker och finner sina förklaringsfaktorer i själva situationen i de olika samhällstyperna, vilket ibland innebär att han t. ex. förklarar hög frekvens av grannkontakter med värdegemenskap, som förstärks genom samvaro (s. 222). — Jag uppfattar saken så att författaren förleds av Bergenskolas lek med faktorer som "genererar" varandra i tur och ordning utan stöd i vare sig experiment eller iakttagelser, så att han ibland får fram "processer" och kausalsammanhang av det som vid närmare påseende utgör två sidor av samma sak.

Daun upprepar ibland resonemang, såsom när han refererar till makarna Lynds föregivet tidiga (1929) stadsundersökning med antropologisk metod på sid. 17 och även sid. 300. Men han feldaterar arbetet i förhållande till Chicagoskolan som ju anses ha börjat existera från 1914 i och med att Robert Ezra Park blev professor vid Chicagouniversitetet jämte Albion Small och W. I. Thomas. Nels Andersons *The Hobo* trycktes redan 1923, och ett mycket mer antropologiskt arbete än Middletown var H. W. Zorbaughs *The Gold Coast and the Slum* 1929, med ingående diskussion av just de problem om grannskapsrörelsen i USA som Daun ventilerar i svensk tappning 50 år senare.

Vid några tillfällen avvisade Daun kritik med hänvisning till att han inte främst velat prestera ett strikt vetenskapligt arbete utan ett populärvetenskapligt och att han önskar stärka sambandet mellan vetenskap och samhället utanför universiteten. Vetenskapliga noter borde sålunda snarare placeras i vetenskapliga tidskrifter än i gradualavhandlingar! Jag konstaterar att de väsentliga tankarna i fråga om all humanistisk forskning kan uttryckas enkelt utan avkall på riktighet och slagkraft och att de klassiska auktorerna har blivit kända inte genom att uttrycka sig svärbegripligt. Men om inte hänvisningar till originallitteratur bör stå i en gradualavhand-

ling, som man lägger fram som ett led i en vetenskaplig karriär, då har man nog till sin egen nackdel misstolkat slagorden "strunta i statistiken" eller "bort med metoderna". Det är just när man tillräckligt länge och grundligt har penetrerat ett problem som man får förmåga att genomlysa de krångliga sammanhangen och ge en verkligt populär framställning.

Ake Dauns avhandling rubriceras som en etnologisk studie av kulturell förändring. Den är emellertid till sin huvuddel en skildring av tillståndet i Vårberg omkring 1970. Sekundärt tar Daun upp en studie av förhållandena på Reimersholme 50 år tidigare. Han gör jämförelser mellan de båda situationerna. Det han däremot inte alls gör är att försöka genomlysa några sociala och kulturella processer. På så vis kan avhandlingen betecknas som a-historisk. Det är också mycket tvivelaktigt, om det kan anses föreliggande någon sådan identitet mellan ramfaktorer i Reimersholme 1920 och Vårberg 1970, att det blir befogat att kalla jämförelsen mellan de två situationerna för en studie av kulturell förändring. Var Reimersholme verkligen en typisk stockholmsk förort 1920? Var det inte snarare en motsvarighet till brukssamhällen på landsbygden? Och borde man inte snarare ha inriktat sig på en borgerlig förort till Stockholm, om man velat klarlägga de traditioner som har blivit accepterade av den nutida storstadens förortsbor? Om man hade varit intresserad av förändringen på Reimersholme, så skulle givetvis den nutida bebyggelsen och befolkningen där ha undersökts. Då hade man kunnat peka på vissa samband i tiden på samma gång som förändringar. Nu kan förf. bara konstatera hur olika de två situationerna är. Hans socialpsykologiska modeller tillåter inte heller några förklaringar med referens till det större samhällets ekologiska (distributions-) system eller klass-struktur eller interlokala integration.

Det förekommer inte någon diskussion av intervjumaterialets härkraft eller meddelarnas eventuella bortförklaringar av sin verklighet. Daun har inte heller insett det viktiga i att försöka intervjuerna med nummer, så att andra forskare — men naturligtvis inte allmänheten — får möjlighet till kontroll och till fortsatt forskning när förf. själv har utnyttjat materialet. Det borde väl vara ett självklart krav, att ett sådant här material skall vara arkiverat och tillgängligt för

framtiden. I fråga om intervjuerna måste man anmärka, att resultaten skulle ha blivit mycket bättre, om Daun och hans medhjälpare hade underkastat sig ansträngningen att två gånger besöka varje familj. Representativitetsproblemet har egentligen inte heller diskuterats, något som kan ge samhällsvetarna anledning till kritik.

Börje Hanssen

Robert T. Anderson: Modern Europe. An anthropological perspective. Good-year Regional Anthropology Series, Pacific Palisades, California 1973. 163 s. Pris (paper) \$4: 95.

"Denna bok representerar en mans ansträngning att beskriva det moderna Europa i all dess komplexitet och tjusning. Den strävar efter att vara lättförstådd men ändå sofistikerad. Den försöker också betona människor och problem i vår tid snarare än i det förgångna." Med dessa fritt översatta meningar inleder Robert T. Anderson sin ovannämnda bok. De citerade raderna synes på ett fint sätt uttrycka mycket av det förf. vill förmedla till läsaren, samtidigt som de också utgör ett försvar för innehållet. Det är en mans försök att beskriva detta väldiga komplex vi kallar Europa, en världsdel sedd och tolkad genom ett temperament, av en personlighet. Undertiteln påpekar att synsättet är antropologiskt gör det knappast lättare för honom. Socialantropologin är liksom etnologin en vidsträckt disciplin med ofta oanad täjbarhet.

Önskan att vara sofistikerad, som här närmast betyder att söka ge torra fakta en elegant litterär ton, är mer amerikansk än europeisk och något frosseri i fotnotsgymnastik förekommer inte. Men beläsenheten tycks det inte vara något fel på. Förf. nämner också att den presenterade volymen faller tillbaka på mer än två decenniers studier och erfarenhet i ämnet, innefattande ett flertal år vid universiteten i Berkeley, Paris och Köpenhamn.

Faktainnehållet bygger emellertid i mycket liten grad på egna iakttagelser. I stället kan boken karakteriseras som ett försök att i samlad form presentera den bild — eller bättre, de bilder — en senare tids antropologer och etnologer

genom sin mångskiftande forskning skapat av dagens Europa. Detta begrepp skall då ses relativt vidsträckt, enligt Anderson med början ungefär strax före andra världskriget, då den i hans mening första moderna antropologiska forskningen inleddes med Arensbergs och Kimballs klassiska studie av den irländska folkturen.

Helt riktigt glömmar han då inte Charlotte Gower Chapmans undersökning på Sicilien 1928, som forskningshistoriskt sett utgör den absolut första lokalundersökningen i modern bemärkelse. Men eftersom hennes manuskript från 1935 försvann och inte återfanns och publicerades förrän 1971, får ändå Arensberg och Kimball stå som pionjärer inom den senare antropologin i Europa. Kanske ligger det något symptomatiskt i att dessa två forskare var amerikanska antropologer liksom nu Robert T. Anderson, kanske krävs en facklig såväl som geografisk distans till problemen för att ge sig i kast med något nytt och oprövat. Vilken europeisk etnolog skulle t. ex. i dag våga sig på att skriva ett sammanfattande arbete om Europas kulturella mångfald?

Alltsedan Haberlandts *Die Völker Europas* från 1928 har bara kortare uppsatser kring problemet intereuropeiska kulturkontakter presenterats. Fortfarande väntar vi på ett större verk om Europa av övergripande karaktär. Forskningen i de olika länderna har varit — och är fortfarande — alltför nationellt inriktad och mera sällan finner man komparativa studier av vetenskapligt värde.¹

Inom östblocket har man emellertid starkare än i väst betonat forskning över nationsgränser. Tydligast kommer detta kanske fram vad gäller studier av den valackiska boskapsskötseln, ett ämnesområde som också bidragit till ökat tvärvetenskapligt samarbete mellan i första hand etnologer, historiker och lingvister.

I det inledande kapitlet i sin bok beskriver

¹ För svenskt vidkommande gjordes försök att kulturhistoriskt knyta samman Västeuropa av bl. a. S. Erixon i *West European connections and culture relations* (Folk-liv 1938) och Å. Campbell i *Keltisk och nordisk kultur i möte på Hebriderna* (Folk-liv 1943—44). Av stor betydelse i detta sammanhang var också Gösta Bergs komparativa doktorsavhandling *Sledges and wheeled vehicles*, utkommen på engelska 1935.

² R. Lowie: *Toward understanding Germany*. Chicago 1954.

Anderson kort tendenserna inom den etnologiska forskningen i Europa under 40-talet, som han karakteriserar som "avståndsstudier av kulturen". Benedict, Gorer, Mead, Métraux m. fl. gjorde p. g. a. olika orsaker inte själva något fältarbete utan skaffade sin information genom intervjuer av flyktingar, resenärer och emigranter. Men efter kriget var det flera som genast sökte sig ut i fältet, exempelvis R. Lowie till det krigshärjade Tyskland² och J. A. Barnes till norska ösamfund.³

Under 50-talet kom det fram en ny generation forskare influerade av Redfields, Fosters och andras syn på s. k. komplexa, företrädesvis agrara, samhällen. De fördjupade sig i den europeiska geografien, historien och filologin, lärde sig europeiska språk och bodde under lång tid i någon isolerad by för att slutligen författa en monografisk beskrivning av byns historiska utveckling, näringsförhållanden och sociala struktur.⁴

Under 60-talet ökar så den vetenskapliga produktionen kraftigt. Mängder av uppsatser kring de mest skilda problem publiceras och understryker bilden av kulturell mångfald i Europa.

För att ge relief åt bokens titel, *Modern Europe*, söker Anderson med referens till sitt eget arbete från 1971⁵ klargöra vad som innefattas i begreppet "traditional Europe". Den rumsliga förändring som inträder under medeltiden innebär i första hand att gränsen flyttas österut så att den kommer att omfatta även Ryssland och de övriga slaviska länderna. Gränsen var utpräglad näringsekologisk och gick mellan europeiskt bondesamhälle och asiatisk nomadkultur. Vad Europa kulturellt sett är blir emellertid en mer ömtålig fråga att besvara. Snabbt klarar dock Anderson av kontinentens södra område, där han med utgångspunkt från ekologiska förhållanden på ett meningsfullt sätt anser sig kunna tala om en "mediterran kultur".

För egen del har jag svårt att se just något meningsfullt i en sådan i pedagogiska samman-

³ J. Barnes: *Class and committees in a Norwegian island parish*, *Human relations* 7, 1954.

⁴ Exempelvis J. Pitt-Rivers: *The People of the Sierra*. New York 1954. E. Friedl: *Vasilika. A village in modern Greece*. New York 1962.

⁵ R. Anderson: *Traditional Europe. A study in anthropology and history*. Wadsworth 1971.

hang ofta utslängd kliché som genast kräver mängder av förbehåll. Nog måste det vara viktigare att påpeka skillnaderna inom ett till synes enhetligt område än att poängtera vissa yttre likheter av ofta mycket begränsad giltighet. I dag talar vi etnologer ogärna om t. ex. den svenska kulturen utan söker i stället peka på alla de variationer, som finns inom landet för att då hellre ta fram "de många Sverige" kulturellt sett.

Förmodligen är det Haberlandt som spökar igen med sin svepande indelning av Europa i fyra s. k. kulturområden, "där de alpina bergsformationerna och de väst- respektive östromerska influensområdena bildade imaginära axlar" för att tala med Sven B. Ek i hans Europaöversikt i Världens folk från 1968. I haberlandtsk anda delar Ek in Europa i fem skilda regioner, nämligen den mediterrana, den centraleuropeiska, den keltiska, den nordiska och den östeuropeiska. Utmärkande för de två sist uppräknade är att Norden anses vara "en mottagarpart och ett typiskt randområde" medan Östeuropa snarare "sammanhålls" av negativa kriterier, dvs. egentligen utgör ett relativt heterogent område. Att sedan tala om att det skandinaviska respektive slaviska språket "binder samman länderna" ger knappast ytterligare stöd åt kulturområdesidéerna.

Risken med att lära ut att exempelvis den mediterrana kulturen kännetecknas av årder (i stället för plog), urtrampning (i stället för slagtröskning), romanskt språk (i stället för vad?), stark kyrkomakt och folklig kyrkotrohet etc. är att man lätt förmedlar ett falskt intryck av homogenitet och problemfrihet, där man i stället borde peka på de väldiga kulturella och sociala skillnader, som finns inom även mycket begränsade områden. Provinser som låt oss säga Andalusien är kulturellt sett lika litet en enhet som Danmark, även om detta senare land skulle kunna te sig så ur exempelvis grekisk synpunkt.

Vad jag kritiserar — främst i egenskap av lärare — är detta traditionellt sociologiska och etnologisk-socialantropologiska perspektiv, från vilket man ser på nationer eller s. k. primitiva samhällen som fristående enheter, isolerade från ett större — och mindre — sammanhang, ett synsätt som jag menar förlorat åtskilligt av sitt metodologiska och pedagogiska berättigande. Lyckligtvis har denna geografiska indelningsgrund alltmer fått vika för en social-historisk med vertikala

perspektiv i stället för rumsligt horisontella. Dessa tankegångar föresvävar också Robert T. Anderson, som när han talar om en trots allt viss kulturell uniformitet i det traditionella Europa, låter tre sociala grupper skära över den annars så påtagliga kulturdifferentieringen av mera lokal natur.

Inom varje nation, säger han, kunde man tidigare finna tre från varandra mer eller mindre klart skilda subkulturer uppburna av aristokrater, borgare och bönder. Kulturpåverkan mellan grupperna var fram till 1800-talet mycket liten och gick när den förekom nästan undantagslöst uppifrån och ner. Sociala skillnader förändrades inte ens där en viss mobilitet förekom — enligt kristen uppfattning betraktades nästan alla klass-skillnader som givna av Gud.

Efter denna uppdelning av det traditionella Europa gör Anderson en ny och liknande också för dagens situation. I bl. a. England och Frankrike överlevde aristokratin demokratiseringssträvandena under 1800-talets slut och 1900-talets början. Inte heller det materiella innehållet markerar någon egentlig skillnad, menar förf. Människorna omger sig nu liksom förr av en materiell lyxvärld som visserligen genom tekniska förändringar skiftat form men i övrigt inte står feodaltidens efter. Den största förändringen finner man i stället i aristokratin relation till de övriga klasserna, då främst borgarklassen. Var den förr en mycket smal elit överst på samhällstegen så har den idag vuxit ut till att inbegripa också en bredare övre medelklass. Förutom den större bredden framhåller också Anderson en annan skillnad, nämligen klassens klart minskade roll som idé- och kulturproducerande grupp.

Med hänvisning till den jugoslaviske före detta kommunistledaren Milovan Djilas riktar Anderson också uppmärksamheten på den s. k. nya klassens framväxt i de socialistiska staterna. I sin 1957 utkomna bok gick Djilas till våldsamt attack mot det ledande och privilegierade skiktet inom de kommunistiska staterna. Anderson spinner här vidare och visar hur det utifrån dessa sociala missförhållanden utvecklades en markerad subkultur med klara skillnader också inom den andliga och materiella sektorn.

En annan viktig förändring i dagens samhälle gäller de vid jordbruket sysselsatta (peasant-workers) samt framväxten av fabrikenas arbetarklass med början i 1800-talets industrialism.

Också här kan man vidga jämförelsen över nationsgränserna.

Tendenser inom hantverkssektorn under 16- och 1700-talen blev klara realiteter under 1800-talet. Näringsfriheten blir en logisk följd av befolkningsökning, industrialisering och marknads ekonomi. Men i näringsfrihetens spår följer också en utarmning och proletarisering av stora grupper av näringsutövare. Där skråna tidigare kände ansvar för och värnade om sina arbetslösa och gamla, kom nu fabriksägaren med sitt ringa intresse för allt utom produktionsökningen, säger Anderson, som tillägger, att arbetarklassens bostäder och miljö nu blev trista områden som inte sällan ändade i ren slum. Han stöder sig här bl. a. på uppgifter från sociologen Charles Booths arbete i Londons slumkvarter i slutet av 1800-talet (om vilken Harold Pfautz skrivit en läsvärd monografi⁶). Situationen för detta proletariat var i många avseenden nog så desperat men också mycket omdebatterad. Filosofer och ideologer tävlade med varandra om att finna mer eller mindre realistiska lösningar på jämlikhetsproblematiken.

Anderson ger här en kort allmänhistorisk bakgrund till idédebatten under 1800-talet och kommer naturligtvis också in på utvecklingen i Ryssland före och efter revolutionen. Orsaken till att motsvarande revolution inte genomfördes i Väst-europa menar han i första hand berodde på arbetarens situation, som här var långt bättre än i öst. Ett flertal reformkrav ställda under första världskriget kom om än i långsam takt att realiseras samtidigt som arbetarklassen drogs in i en pacificerande konsumtionsvärld präglad av en påtaglig standardförbättring med ökad fritid och, om än i begränsad omfattning, möjligheter till bl. a. resor och fortbildning.

Men trots detta finner man fortfarande stora slumområden i många av de västeuropeiska storstädernas ytterområden, något som Andrei Simić behandlat i sin doktorsavhandling om byggelsestrukturens utveckling i det socialistiska Jugoslavien.⁷ För att undvika kompakta fattigget-

ton har man där sökt sprida olika kategorier av hus (och invånare) över hela stadsytan. Detta gör det svårt att peka på områden med utpräglat låg standard, vilket emellertid inte innebär att företeelsen är bortopererad. Simić har härför myntat begreppet "kringspridd slum".

Boendeomgivningens starka effekt på människorna behandlas också med referens till bl. a. Arnold Rose's studie i Roms arbetarkvarter⁸ och, naturligtvis, Youngs and Willmotts klassiska arbete *Family and kinship in East London*. Den känsla av isolering och osäkerhet som ofta blev följderna för t. ex. de människor som flyttade från Bethnal Green till Greenleigh visar hur värdefull en fungerande boendemiljö kan vara med sitt av tradition och under lång tidsrymd utvecklade nätverk av släkterelationer, personliga kontakter och vardagliga incidenter.

Att Robert T. Andersons bok innehåller mängder av fakta torde framgå redan av vad här sagts. Någon möjlighet för mig att diskutera mer än en ringa del av innehållet finns naturligtvis inte. Men utöver de ovan berörda kapitlen (*Traditional Europe, The upper class in our time, Rise of the working class*) skall jag ytterst summariskt nämna vad boken i övrigt behandlar. Kapitel 4 berör ett för etnologen intressant ämnesområde och bär rubriken *From peasant to farmer*. Problemet är ingalunda okänt och många är de forskare i både öst och väst som beskrivit denna förändring från bonden som representant för en mer eller mindre komplett livsform till yrkesmannen lantbrukaren som en kugge i ett större marknadsekoniskt maskineri.

Efter detta kommer fem kapitel som ämnesmässigt hänger samman: *Mediterranean countrymen, Alpine countrymen, Atlantic countrymen, Plain countrymen* och *Communist countrymen*. Indelningen är dock som synes inte helt konsekvent. De fyra första kapitlen grundar sig på naturgeografiska förhållanden medan det femte utgår från politiska kriterier. Underrubriken till varje kapitel behandlar däremot konsekvent förändringsaspekten sedd utifrån olika sammanhang såsom ekologi, politik, ideologi etc.

Det nionde kapitlet om kommunismen i Östeuropa är ganska svagt enligt min mening. Efter en genomgång av undersökningen av byn Viriatino (i S. Benets tappning) gör Anderson korta — och tunna — sammanfattningar av forsk-

⁶ H. Pfautz: *Charles Booth on the City*. Chicago 1967.

⁷ A. Simić: *Cultural factors in Yugoslav industrialization*, Berkeley 1970.

⁸ A. Rose: *Indagine sull'integrazione sociale in due quartieri de Roma*. Università de Roma 1959.

ningen i Ungern, Polen och Jugoslavien. Påståendet "eftersom de flesta jordbruk i Jugoslavien inte är kollektiva så har också den mest iögonfallande kontrasten mellan kommunistiska och icke-kommunistiska system försvunnit" väcker förvåning. Ty nog bygger det kommunistiska systemet på lite mer än kollektivjordbruk, men den ideologiska idéuppfattningen har undgått Anderson på flera ställen eller också har han inte helt uppfattat den. Boken avslutas med ett påhängt kapitel om minoriteter i Europa följt av några sammanfattande sidor om begreppet Modern Europe.

Avslutningsvis något om boken som helhet. Vi ser alltså, hur Anderson byggt upp sin Europaexposé kring olika temata, grupperade i ovan nämnda kapitel. Innehållet baseras på tidigare publicerade arbeten inom mycket skilda ämnesområden inte bara i etnologi/socialantropologi utan också i historia och sociologi.

Härav följer, att den blivit väl lös till sin karaktär med många korta, ofta tyvärr också ofullständiga notiser om fenomen som blir svåra att få grepp om. Någon nybörjarbok eller introduktion till etnologiskt vetande om ett nutida Europa är den avgjort inte. Men detta är ju inte heller förf:s avsikt. I förordet har han i stället poängterat just önskan att söka beskriva dagens Europa i all dess komplexitet. Har man däremot en viss förkunskap i den europeiska etnologin med kännedom om åtminstone en del av de refererade verken, så tror jag den har mycket att ge, inte minst genom nya idéer och stimulans till fortsatta självstudier. Bokens avslutande bibliografi är också mycket utförlig om än naturligtvis långt ifrån komplett.

Gunnar Almark

Bjarne Hodne: Personalhistoriske sagn.
En studie i kildeverdi. Universitetsforlaget. Oslo 1973. 257 s. Pris n. kr 48: —.

Bjarne Hodne har tidigare i en uppsats (Norveg 15, 1972) behandlat sägnen om "skottetågets" blodiga slutspel 1612 i passet vid Kringen i Gudbrandsdalen. En truppavdelning på omkring 300

man, som under Kalmarkriget värvats i Skottland, hade landstigit på Norges västkust i avsikt att tåga ned till Älvsborgs fästning, men nedgjordes vid ett bakhåll av ett uppbåd av dalens bönder. Hur detta var möjligt har sägnen förklarat med att bönderna byggt stora bråtar av timmer och sten, som i det trånga passet vältes ned över skottarna, som här var tvungna att tåga fram i gåsmarsch. En sådan anläggning hade dock behövt vara närmare en halv kilometer lång, något som varken tiden eller platsen gett möjlighet till. Denna del av sägnen har därför ansetts vara enbart dikt. Nu gör Hodne det högst sannolikt, att bönderna verkligen byggt bråtar, men att dessa enbart varit av mindre format och använts för att spärra av den smala vägen. Sägningen skulle alltså även i denna del ha en viss verklighetsbakgrund. Avslutningsvis framhåller förf. att sägnen ger en bild av hur traditionsmiljön — berättare och åhörare — senare sett på böndernas så framgångsrika insats.

Att en historisk sägen även ger kunskap om berättarmiljön utgör en av huvudlinjerna i samme författarens doktorsavhandling om personhistoriska sägner. Inledningsvis refereras även här undersökningen om Kringensäggen, men i övrigt rör det sig om sägner av annat och enklare slag: folktraditionens berättelser om mord, dråp och våldsdåd på norsk landsbygd 1672—1850, vilkas verklighetsinnehåll varit möjligt att kontrollera genom arkivaliska källor. Då det också gällt att få insikt om den muntliga traditionens bärfasthet har sådana sägner uteslutits, där denna skulle ha kunnat influeras av tryckt litteratur eller fått stöd av i bygden befintliga skriftliga dokument.

Materialet består av 23 olika sägner som med anmärkningsvärt få varianter föreligger i 40 uppteckningar. En efter en jämföres dessa i detalj med officiella dokument, främst domstolsprotokollen. Forskningsuppgiften har primärt bestått i att fastställa vad som verkligen försiggick, vilket upptar huvuddelen av avhandlingen. Det har vidare gällt att sammanfatta vad den muntliga traditionen lagt på minnet och att klarlägga om urval och förändringar härvid haft ett bestämt syfte. Samt slutligen — såsom redan antytts — undersöka i vilken utsträckning detta syfte generellt belyser lokalmiljöns senare syn och inställning eller vad förf. kallar "holdning".

Enligt sentida uppfattning skulle man vänta sig en utpräglad skillnad i den folkliga inställ-

ningen till mord eller dråp, alltså om dödandet skett avsiktligt eller i hastigt mod. Så har överraskande nog icke varit fallet. Förf:s slutsats härav är att slagsmål visserligen accepterades men de skulle hållas inom vissa gränser, de fick inte medföra död eller svåra kroppsskador. Därför reagerar heller inte sägnerna mot de hårda straff som utkrävdes även för dråp. Vid 1800-talets början skedde dock en liberalisering av den norska straffrätten, dödsstraff blev mer och mer tillämpat enbart för mord. Intressant är att förf. här kan visa, att den folkliga uppfattningen icke höll takt med de mildare rättsreglerna. Traditions materialet har krav på hårdare straff än myndigheterna, den folkliga meningen fördömde onödigt våld under alla omständigheter.

Ändock finns variationer i uppfattningen om de skyldiga. Ånger och vilja att sona sitt brott har verkat förmildrande på omdömet även om en ogärning. Ett religiöst inflytande skulle alltså här ha påverkat "holdningen". Denna motsvarar enligt förf. den starkare betoning av betydelsen av bot och försoning, som kyrkan framförde i sin förkunnelse under inflytande av ortodoxi och pietism.

Förf. summerar sin framställning med att framhålla att innehållet i en historisk sägen inte kan uppdelas i historia och diktning. Berättade och åhörare har visserligen uppfattat en sägen som historisk eller i varje fall vad man önskade vara sanning. Till klarläggande av ett faktiskt händelseförlopp har dock de historiska sägnerna i de flesta fall sekundärt värde, "men i studiet av miljøet och miljøets oppfatning av personer, forhold og hendelser, er historisk sagntradisjon en verdifull kilde".

Så långt kan en recensent i stort sett vara positiv till den föreliggande avhandlingen. Men den har också en inledande forskningshistorik, till vilken man i vissa delar måste ställa sig frågande och kritisk. Sin uppsats *Historiske segner og historisk sanning* (Norveg 9, 1962) avslutade Brynjulf Alver med följande: "Den sanninga vi finn i dei historiske segnene er ikkje den same som den vi møter i rettsprotokollar og historiebøker . . . [I dessa sägner] møter vi allmugen si oppfatning av hendingane. I episk ikledning gjev dei oss allmugen sine reaksjonar og refleksjonar, allmugens inntrykk og røynsjar, og kanskje ikkje minse allmugen sin dom over og forklaring av det som har hendt."

Vad Hodne, såsom ovan anförts, skriver 1973 överensstämmer sålunda nära med vad Alver skrev 1962. Överraskande blir därför den kritik som den senare utsättes för i Hodnes bok och som delvis också är motsägande. Det erkännes (s. 19) att först med Alvers uppsats har diskussionen förts över "på det mer folkloristiske plan" men samtidigt (s. 20) säger Hodne, att för Alver liksom för föregångarna "er det påvisningen av det historiska (= fakta) som er målet i seg selv". Jämför det senare påståendet med Alvers ovan anförda avslutningsord!

I Alvers uppsats, som dock har skissens form, efterlyser Hodne genomförd metod och "definierad begreppsapparat", underförstått motsvarande vad som förf. nu själv framlägger. Något så epokgörande nytt är det dock icke fråga om. Redan Alver har delat upp en sägen i samma beståndsdelar och till lika antal som Hodne och ävenså för varje sådan del gjort jämförelser mellan folktraditionen och samtida källor. Nytt är endast att kalla beståndsdelarna för "konstanter" och att tala om dessas "innehållsvariabler"!

I forskningshistoriken saknar man därtill Svale Solheims namn. Dennes tolkning av de historiska visornas innehåll har nära överensstämmelse med vad som ovan sammanfattningsvis efter Alver och Hodne anförts om de historiska sägnerna. Jag syftar på diskussionsinledningen 1962 *Historie og munnleg historisk visetradisjon* (omtryckt i *Norveg* 16, 1973). Det är genom sin registrering av en opinion, menar Solheim, som de historiska visorna har sitt största historiska intresse. Det gäller att här studera grundstämningen, värderingen, tendensen och den allmänna reaktionen gentemot samtidshändelser och samtidsförhållanden. Helt ovidkommande är heller inte att till sist anföras några slutord ur vad som var Solheims egen sista hälsning till en vän och forskarkollega med gemensamma minnen från kampen mot nazismen. Det gäller sägner om en överlistad invasionsstyrka: "Historiske segner kan ha historisk kjeldeverd på to måtar, anten som historisk vitnesmål . . . eller — og det er ikke mindre viktig — som historisk funksjon, det vil seia som levende element i ein historisk prosess, der segna sjølv er med å skape historie" (festskriften till G. Ortutay 1970, omtryckt i *Norveg* 16, 1973).

Sigfrid Svensson

Erik Andrén: Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm under skråtiden. Nordiska museets handlingar 81. Stockholm 1973. 185 s., ill. Pris häft. kr 54:— exkl. moms.

I anslutning till Nordiska museets hundraårsjubileum i oktober förra året utkom en bok om Stockholms snickare, schatullmakare och ebenister från ca 1640 till skråtidens slut vid mitten av 1800-talet. Den har till författare förre chefen för Nordiska museets avdelning för bostadsskick, fil. dr Erik Andrén, känd som författare till bl. a. en utomordentlig framställning av de svenska möbelstilarna, vilken bok upplevt icke mindre än sex upplagor (1948—1972). Utgivningen av det arbete som här anmäles har möjliggjorts tack vare en generös penninggåva av det livaktiga Samfundet Nordiska museets Vänner, veterligen första gången i Samfundets långa tillvaro en gåva för ett sådant ändamål lämnats.

Intresset för gamla svenska möbler är i våra dagar mycket stort, vilket man kan utläsa i den uppmärksamhet dags- och veckopress ägnar hit hörande frågor och som också framgår av den livliga efterfrågan på möbellitteratur i bibliotek och bokhandel. Detta påtagliga intresse kan emellertid icke sägas vara alldeles nyväckt, ty det har funnits sedan länge, vilket anmälnaren i egenskap av före detta tjänsteman vid Nordiska museet kan vitsorda. Dagligen har museets högreståndsavdelning eller som den efter 1963 benämnes avdelningen för bostadsskick varit hårt belastad med förfrågningar — genom personliga besök, per telefon eller brevledes — angående möbler och deras mästare. För att underlätta det interna arbetet härmed började Erik Andrén för många år sedan upplägga ett register över i första hand mästarerna i Stockholms snickarämbete och de utanför detta stående fria yrkesutövarna, med vars hjälp tjänstemännen vid avdelningen omgående kunde lämna önskade uppgifter om möbelsnickarnas verksamhetstid och signaturer. När så omsider detta register efter tidsödande arkivforskning av Erik Andrén personligen ansågs ha nått fullständigheten så nära det överhuvudtaget kunde tänkas nå, uppkom tanken på dess publicering till nytta både för museet självt och för andra museer samt icke minst för en intresserad allmänhet. Så har alltså nu skett.

Huvuddelen av boken innehåller över 700

korta ehuru för ändamålet helt tillfredsställande biografier över mästare, ordnade i bokstavs följd och åtföljda i den mån det är känt av deras signaturer — handskrivna, instämplade eller i form av tryckta etiketter. För att underlätta sökandet i detta register efter de mästare som huvudsakligen under 1700-talets senare hälft använde sig av initialstämplar, är dessa förtecknade efter begynnelsebokstaven i ett särskilt register (s. 180).

Men boken innehåller inte bara detta. Lika betydelsefull som mästarregistret är den initierade redogörelsen för snickaryrkets organisation i skråsamhället, den långa vägen från lärpojke och gesäll över mästerstycket till burskapet som borgare, vilken inleder boken. Avsnittet är illustrerat med snickarämbetets ritualinventarier och ett antal mästerstyckeritningar alltifrån 1750-talets början — de tidigare, som samlats av ämbetets åldermän, har tyvärr gått förlorade vid en brand i Klara församling 1750 — fram till 1834. Vidare redogöres för stämplor och signaturer. Jämte mästarstämplor påträffar man ofta, framför allt på gustavianska möbler, stämplor som innebar ämbetets eller hallrättens auktorisation av en fullgod produkt, ett slags VDN-märkning. I november 1768 påbjöd ämbetet en dylik stämpel, innehållande ett S i spegelmonogram, som genom förekomsten av två punkter över och ett tvärstreck mellan bokstavstaplarna även kom att innehålla ett Ä, allt inneslutet i en cirkel. Stämpelein är uttydd S(tockholms) S(nickar) Ä(mbete). Den är inslagen merendels med kallt stämpeljärn i möbels inre. En annan inslagen stämpel har flerfaldiga gånger iakttagits på sengustavianska möbler, ensam eller någon enstaka gång tillsammans med den förutnämnda, nämligen den med bokstäverna SE och ST med en korslagd passare och vinkelhake — snickarnas emblem — mellan de båda bokstavskombinationerna. Det har rätt olika meningar om tydningen av denna stämpel. Sigurd Wallin, den smått legendariske föreståndaren för Nordiska museets högreståndsavdelning, hävdade på sin tid att stämpelein borde tolkas som S(tockholms) E(benist) S(ociete)T, alltså en stämpel som nyttjades av de under hallrätt sorterade ebenisterna i Stockholm fram till 1791, då samtliga förenades med snickarämbetet. Undertecknad har vid ett tillfälle (Rig 1952, s. 52) föreslagit en annan tolkning, nämligen S(chatullmakare och) E(benister i) ST(ockholm). Emellertid hade vi båda

av motsatt mening stirrat oss blinda på det faktum, att snickarämbetet 1768 använde sig av bokstaven Ä, inte så särskilt förekommande vid denna tid. Men för att komponera detta eleganta monogram kunde inte bokstaven E komma till användning. André har nu på arkivalisk väg kunnat definitivt fastställa, att den förstnämnda stämpeln var i bruk till juni 1780, varefter den sistnämnda använts till omkring 1810 och skall tolkas som S(nickar) E(mbeteet i) ST(ockholm).

Åtskilligt av vad som framlägges i detta arbete har väl varit känt och publicerats tidigare, vilket författaren också samvetsgrant redovisat i en källförteckning, men dessa offentliggjorda forskningsresultat är splittrade och icke alldeles lätt-tillgängliga för en större allmänhet. Detta konstaterande förringar på intet sätt det stora värdet av Andréns utgåva.

Denna av Nordiska museet senast utgivna publikation om möbelsnickare — förhoppningsfullt inte den sista som behandlar svenskt möbelhantverk — ger i det här sammanhanget anledning till en återblick vad museet under tre kvarts sekel åstadkommit på det möbelhistoriska forskningsområdet. Av utrymmesskäl uteslutes alla de uppsatser och specialavhandlingar som museets forskare — bortgångna och nu verksamma — publicerat i museala årsböcker, icke minst i museets egen årsbok *Fataburen* och i kulturhistoriska tidskrifter.

År 1901 utkom (Meddelanden från Svenska slöjdföreningen 1902) John Böttigers bok om Kungl. hofschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt. En dessförinnan så gott som okänd svensk möbelsnickare kom härigenom på en gång att framstå som like till de samtida franska ebenisterna. Boken innehöll också en förteckning över Haupts äldre och yngre yrkesbröder i Stockholm med data om verksamhetstid och mästestycke, hämtade från snickarämbetets på den tiden i Statens historiska museum förvarade protokoll och andra handlingar, således ett embryo till Erik Andréns nu framlagda register över mästarerna. Böttiger var visserligen vid denna tidpunkt intendent för H. M. Konungens konstsamlingar och redan internationellt uppmärksammas som framstående kännare av vävda tapeter, men var likväl, ehuru tjänstledig, ordinarie amanuens vid Nordiska museets avdelning för de högre

stånden som det på den tiden hette. Denna Böttigers insats utgör inledningen till en kontinuerlig forskningsverksamhet på det möbelhistoriska området inom Nordiska museet.

Under åren 1912—1913 publicerade Gustaf Upmark d. y., som sistnämnda år utsågs till styresman för museet, Möbler i Avdelningen för de högre stånden, där han inordnade museets rika förråd av herrskapsmöbler i deras stilhistoriska sammanhang. Gustaf Upmark kom emellertid icke att följa upp sina möbelhistoriska forskningar, eftersom hans intresse framför allt kom att inriktas på det svenska silversmidet och dess utövare. Den mantel han därmed avlagt upptogs av Sigurd Wallin. Han var den som först kom i kontakt med den värdefulla samlingen av Stockholms snickarämbetes mästestyckeritningar, som mer eller mindre hade hållits fördold hos en snickarmästare i Stockholm, son till den siste åldermannen. Han gjorde en presentation av denna samling i museets årsbok *Fataburen* 1927 med en framtida publicering av densamma i tankarna, något som tyvärr ej kom att förverkligas under hans livstid och alltjämt väntar på sin förläggare. Emellertid utgav Sigurd Wallin i tre volymer *Nordiska museets möbler från Svenska herremanshem (1931—1935)*, vars flödande bildmaterial framstod i utomordentlig pregnans genom användandet av koppardjuptrycket i kongenialt samarbete med bokkonstnären Anders Billow. Numera är detta verk tillgängligt endast i offentliga bibliotek och förekommer sporadiskt i den antikvariska bokhandeln.

Ett viktigt bidrag till kännedomen om det svenska möbelhantverket lämnade sedermera arkivarien vid Nordiska museet Arvid Bäckström i en uppsats i *Fataburen* 1921 under rubriken *Till Stockholms stolmakareämbetes historia 1664—1846*. Därmed fick man för första gången kännedom om denna skrämmässigt organiserade grupp av yrkesmän jämte en förteckning över samtliga Stockholms stolmakare med data utan uppvisande av deras yrkesmässiga signaturer. Denna brist ersattes senare genom undertecknads bok om *Svenska stolar (1946)*.

Den folkliga möbelkulturen å andra sidan presenterades av Sigurd Erixon, då föreståndare för museets allmogeavdelning, med *Möbler och heminredning i svenska bygder (1925—1926)*, som tolv år senare följdes av en ny, reviderad upplaga med titeln *Folklig möbelkultur i svenska*

bygder. 1970 har återigen en ny upplaga av detta verk börjat utgivas.

Om någon kritik skall riktas mot Erik Andréns bok om snickare i Stockholm så gäller det omslaget, återgivande en snickarsignatur. Med tanke på en effektiv marknadsföring av boken är detta omslag det minst fantasieggande. Varför valde man inte Pehr Hilleströms utsökt vackra målning från omkring 1800 av en snickare i arbete vid sin hyvelbänk. Bokens titel hade icke stört bildytan.

Marshall Lagerquist

**Ernst Walerius: Pottmakare, kruk-
makare, kakelugnsmakare i Falkenberg.**
Deutsches Ref. Skrifter från Folklivsar-
kivet i Lund 14. Lund 1973. 186 s., ill.

Ingen har ännu vågat sig på att utreda det svenska krukmakeriets historia. En mängd större och mindre uppsatser har publicerats i ämnet. Före folkskolläraren Ernst Walerius från Falkenberg är nog den som allra bäst känner till detta gamla hantverk och dess utövers arbetsförhållanden och levnadsvillkor. Ända sedan sin tidiga ungdom har han intresserat sig för sin hemstads historia och då i synnerhet dess hantverkares. Det är framför allt guld- och silversmederna samt kruk- och kakelugnsmakarna han specialiserat sig på. I mer än tolv år har förf. i arkiv, museer och andra samlingar varit på jakt efter material till föreliggande arbete. Det är ett imponerande forskningsresultat läsaren här får ta del av. Även om boken behandlar krukmakarna just i Falkenberg, kan bl. a. på grund av skråordningarnas likriktande inverkan det mesta som författaren skriver anses vara representativt för det svenska krukmakerihantverket i dess helhet.

Innehållet kan i stort sett uppdelas i fyra delar, alla lika väsentliga, vartill kommer en serie på tjugo bilagor med bl. a. utdrag ur diverse handlingar. Den första delen, som är mest omfattande, består av mer eller mindre detaljerade levnadsbeskrivningar över de mer än femtio krukmakare som arbetat i staden, från den förste, pottmakare Johan Jockum Hildner, omnämnd första gången 1704, fram till de tre bröderna Sven, Torild och Gustav Törngren. Torild och hans son Bengt-Olof uppehåller fortfa-

rande familjens långa krukmakartradition från år 1789, då den förste Törngren, med förnamnet Hans, blev mästare.

Av beskrivningarna framgår att stadens kruk- makare var en samling människor med mycket skiftande levnadsöden. De flesta tillhörde de mindre bemedlade i samhället. Åtskilliga av dem levde och dog i armod, en del på fattighuset. Andra däremot nådde ett visst välstånd. De blev genom arv eller giftermål ägare till fastigheter. De innehade ämbeten eller förtroendeuppdrag. Det fanns för övrigt många möjligheter att dryga ut en hantverkares ofta magra inkomster. Liksom brukligt var bland stadsbefolkningen hade även krukmakarna rätt att som binäring ha visst jordbruk och hålla kreatur. Flera av dem var delägare i lax- och sillfiske. Andra kunde vara skorstensfejare, kyrkvaktmästare, orgeltrampare eller ringare. Endast undantagsvis förekommer uppgifter om att en krukmakare helt gått över till någon annan sysselsättning. Detta behöver i och för sig inte vittna om en osedvanligt stor kärlek till yrket. Snarast bör det tolkas som att det på grund av rådande skråbestämmelser var svårt att byta yrke och att det i en liten, fattig stad som Falkenberg fanns ganska få näringsgrenar att välja bland. De största yrkeskategorierna var sjömännen, fiskarna och kruk- makarna.

Att staden, trots sin relativa fattigdom och ringa folkmängd under större delen av 1800-talet, kunde ha landskapets mest betydande kruk- och kakeltillverkning, berodde på driftigheten och yrkesskickligheten hos denna yrkesgrupp. Genom att periodvis utsträcka försäljningsresorna, bl. a. marknadsresorna, ända bort till Kivik och Karlskrona, skaffade man sig ett vidsträckt avyttringsområde för produkterna. Råmaterialet, leran, var av god kvalitet. Konkurrensen tvingade fram stor hantverksskicklighet. Följaktligen blev även varorna av hög kvalitet. Ännu en orsak till att hantverket blomstrade var den ökade efterfrågan på kakelugnar under 1800-talet.

I den andra delen behandlas de skilda arbetsmomenten. I det kapitel som handlar om tillverkningen av lerkärl och kakel märks tydligt författarens entusiasm, för att inte säga kärlek till ämnet. Med noggrannhet och insikt redogör han för alla de olika momenten i den hantverksmässiga proceduren, alltifrån upptagningen av leran fram till bränningen av kärnen och sätt-

ningen av ugnarna. Han känner varje liten detalj av detta hantverk så väl att man kan miss-tänka att han gått i krukmakarlära.

I avsnittet om bränningen går han in på de två ugnstyper som varit vanligast inte endast i Sverige utan även i många andra länder. Den äldsta är den s. k. rundugnen, medan flatugnen är av något yngre datum. Båda har sedan länge varit i bruk samtidigt. Flatugnen, som visade sig överträffa rundugnen när det gällde de rent värmebesparande egenskaperna, blev snart allmän. Det verkar dock som om rundugnen behållit sin betydelse för framställningen av stengods, som ju brännes vid en betydligt högre temperatur än krukmakargodset. Förf. nämner att Vallåkra stenkärlsfabrik har en rundugn och antar att detta är den enda, som ännu är i bruk i vårt land. Detta stämmer dock inte. Höganäsbolaget har fortfarande två, som användes vid framställning av syrafast gods. Raus stenkärlsfabrik, där man tillverkar saltglaserat gods av samma sort som i Vallåkra, har en sådan ugn i drift samt en som ej längre användes.

Den tredje delen behandlar de olika käriformerna, kakelugnstyperna samt motiv, dekorer och glasyr. En av de viktigaste källorna till kunskap om beståndet av husgeråd och övrigt lösöre i hemmen förr i tiden är bouppteckningarna. En genomgång av dessa visar att falkenbergsborna under första delen av 1700-talet ägde husgeråd framför allt av trä. I och med att staden får en etablerad lergodstillverkning ökar såväl antalet lergods-föremål som formurvalet. De ojämförligt mest vanliga föremålen är tallrikar, fat och krukor av olika slag. Kok- och stek-kärl av lera finns ej upptagna i de bouppteckningar förf. gått igenom, vilket tyder på att de gått ur bruk och ersatts av kärl av annat, mera hållbart material såsom järn och koppar. Trebenta lergrytor, oftast med skaft, var ju vanliga under medeltiden och även långt senare. Åtskilliga sådana finns bevarade — många av dem jordfynd — i museer och samlingar runtom i landet.

Förutom de ovan nämnda, vanligaste föremålstyperna, tar bouppteckningarna upp andra, mindre vanliga, såsom soppskålar, spillkummar, kaffe- och teserviser, krus, kannor och brännvinskaggar. Flera av dessa har ursprungligen ej gjorts i lergods utan går tillbaka på föremålsformer av annat material, t. ex. fajans, porslin, metall eller t. o. m. trä. Föremål som sällan nämnes

är lampor och ljusstakar. Sannolikt var de alltför lite värda för att tas upp. Detsamma gäller lergökar, sparbössor och i senare tid även blomkrukor, vilka alla var mycket vanliga krukmakaralster.

I det kapitel som behandlar pottugnar och kakelugnar, redogör förf. för kakelugnens uppkomst och spridning. Den har italienskt ursprung och kom till Norden via Tyskland under senmedeltiden. Den äldsta typen, pottkakelugnen, där väg-garna var uppmurade av pottor, dvs. djupa, skålliknande kakel med kvadratisk mynning, har använts även i Sverige. Vid grävning på platsen för Allhelgonaklostret i Lund har man funnit rester av en pottugn från 1400-talet. Även Falkenberg har, enligt bouppteckningarna, haft dylika ugnar under 1700-talet, även om biläggargugnarna av järn var betydligt vanligare och förekom både under 16- och 1700-talet. Kakelugnar med skivkakel, alltså den mer ”moderna” typen, började i Sverige tillverkas redan på 1500-talet, vilket är anmärkningsvärt tidigt. Men första gången sådana nämns i Falkenbergstrakten är i en bouppteckning från Vinberg 1748. Det är dock högst sannolikt att man redan tidigare tillverkat skivkakelugnar i staden. Så har t. ex. två senbarockkakelugnar från Rynge resp. Dybeck i Skåne — båda numera på Kulturen i Lund — ansetts vara av falkenbergstillverkning. De är fyrkantiga med skänk och tillverkade av svartglaserat, musselornerat reliefkakel. Några andra ugnar med kakel av liknande slag har också ansetts vara falkenbergsalster.

Jämte denna svartglaserade typ tillverkade man i Falkenberg även runda med nisch och fyrkantiga utan skänk. De vanligaste glasyrerna — förutom den svarta — var grönt eller gult med eller utan stänkdekor. Gulglaserade ugnar med figur- och växtornament i brunt och grönt samt skraffitering förekom också. De senare tillverkades både under 17- och 1800-talet av Jöns Granbeck, den mest produktive av 1700-talsmästarna i staden, men framför allt av några av medlemmarna av den törngrenska krukmakarsläkten. Mot slutet av 1800-talet samt under 1900-talets början togs åter upp en viss produktion av enfärgat, reliefornerat kakel. Sigfrid Hindström, stadens siste kakelugnsmakaremästare, tillverkade svartglaserade ugnar med musselornering i barockstil. När centralvärmern blev allt vanligare i städerna och så småningom även på landsbygden,

försvann kakelugnarna och därmed också kakelugnsmakarna.

De flesta lergods-föremål bär anonymitetens prägel. Man vet inte vem som är upphovsman-
nen eller var de är tillverkade. Attribuering är i de flesta fall ytterst vanskelig. Genom gesällvandringarna spreds motiv, dekorer och former från trakt till trakt, även från land till land. Dessutom medverkade de dåtida distributionsmetoderna till att godset spreds vida omkring, vilket ju var en nödvändighet för krukmakarnas existens. I enstaka fall kan ornament eller särdrag i teknik och form vara till hjälp vid attribuering till ett speciellt krukmakarcentrum eller — undantagsvis — till en viss verkstad. En del föremål är signerade med initialer eller namn, inristade, målade eller stämplade i godset. Förf. nämner en annan möjlighet som borde tillämpas i större utsträckning än vad som nu sker, nämligen systematiska utgrävningar på platsen för verkstäderna för att på så sätt identifiera deras produktion.

Åtskilliga motiv, i synnerhet av religiös karaktär samt människoframställningar av diverse slag, har helt naturligt haft förlagor. De viktigaste har varit illustrerade biblar, allmogemålningar och textilier. De vanligaste motiven är fåglar, däggdjur, tulpaner, blad och båtar, de sistnämnda nära nog oundvikliga som ornament i en sjöfartsstad som Falkenberg, där under långa tider en stor procent av de mantalsskrivna männen hade sin bärgning ur havet. Enkla, ofta geometriska dekorer i vitlera, bl. a. koncentriska cirklar och våglinjer, utförda med ringelhorn samt hemringsdekor, en slags prickdekor åstadkommen med en s. k. hemmerkrok, har här liksom i många delar av landet varit de ojämförligt vanligaste dekortyperna.

1700-talets senare hälft är den period då kruk-
makarhantverket rent konstnärligt sett stod som högst inte bara i Falkenberg utan i större delen av landet. Under 1800-talet trängde porslinet och flintgodset snart undan lergodset. Mot seklets slut kom så bleckplåten och omkr. 1900 den emaljerade stålplåten. Krukmakarna blev hänvisade till att producera huvudsakligen förvaringskärler och mindre prydnadsföremål.

I några kapitel i slutet av boken tar förf. upp hantverkarnas yrkes- och arbetsförhållanden. Han påvisar mer initierat än någon annan forskare denna kårs speciella yrkessjukdom, nämligen blyförgiftningen. Den angrep i större eller

mindre utsträckning dem som hade med tillverkningen av blyglasyren att göra. Sjukdomen är en nervinflammation som medför bl. a. förlamning, muskelförtvinning, depression och medvetlöshet. Med hjälp av uppgifter i bl. a. husförhörlängderna har förf. fått ett flertal belägg för att det i krukmakarsläkterna funnits ett påfallande stort antal personer som visat symptom på vad man numera vet utgör olika stadier av denna speciella yrkesförgiftning.

Beträffande skråförhållandena har stadens krukmakare naturligtvis varit tvungna att underkasta sig gällande statliga bestämmelser. De allmänna skråordningarna av 1669 och 1720 reglerade hantverkarnas liv och arbete här liksom i andra svenska städer. Till en början hörde landets krukmakare under kruk- och kakelugnsmakareämbetet i Stockholm. Detta gäller även falkenbergsmästarna. 1694 bildade mästarna i Varberg och Laholm egna skrän. Anmärkningsvärt är att Falkenberg, som redan 1779 hade de tre mästars som erfordrades för att bilda eget ämbete, gjorde detta så sent som 1841, då moderna industrimetoder även i vårt land redan börjat slå ut hantverkarens urgamla teknik. Falkenbergsämbetet upphörde också sex år senare, nämligen 1847, och samma år bildades Handels- och Handtverksföreningen. 1846 hade skråväsendet upphävts. 1896 bildades Falkenbergs Handtverksförening. Den existerar fortfarande men har under sin tid endast utdelat två gesällbrev till krukmakare, nämligen till Erik Valter Jakobsson, f. 1925 samt till Bengt-Olof Törngren, f. 1949. Båda arbetar i den gamla törngrenska verkstaden och Bengt-Olof tillhör den sjunde generationen av samma krukmakarsläkt, vilket enl. förf. är absolut unikt i det svenska krukmakeriets historia.

Det gamla törngrenska krukmakeriet, som legat på samma plats från år 1789, är det enda som finns kvar i Falkenberg av det tjugotal som funnits där. Det är dessutom vårt lands äldsta krukmakeri. Nu är det i farozonen! Det finns planer på att riva det med anledning av att en ny bro skall byggas över Ätran. Stadens myndigheter kan möjligen tänka sig att låta uppföra verkstaden på annan plats. Sju generationer Törngren har arbetat här! Har Sverige inte råd att låta byggnaden stå kvar på ursprunglig plats? Nu när det löftesrika Byggnadsvårdsåret nalkas!

Inger Bonge-Bergengren

Sten Åke Nilsson: 1700-talet efter den karolinska tiden. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1974. 179 s., ill. Pris ca kr 65:—.

När undertecknad för jämnt ett halvsekel sedan gjorde sin sluttentamen i konsthistoria hade jag i min litteraturförteckning självrådigt plockat in ett par arbeten i konsthantverk. Men på dessa fick jag inga frågor, trots att den på en gång samvetsgranne och välvillige examinatorn i övrigt nogsamt följde den i förväg avlämnade kurslistan. Konsthantverket hade ännu inte fått sin plats i konstundervisningen och var också en ganska ung företeelse inom konstforskningen. Det skulle dröja innan denna fick det inslag av etnologi och kulturhistoria som den har i dag.

I Andreas Lindbloms Sveriges konsthistoria, som kom två årtionden senare (1944—46), ändrades den äldre bilden. Lindblom hade varit professor i konsthistoria men var nu sedan länge chef för ett etnologiskt och kulturhistoriskt museum. Hans konsthistorias tre delar ger rikligt utrymme åt olika epokers konsthantverk, åt bondens hus och hem, åt bygdemåleriet och annan folkkonst. I bildmaterialet ingår också bokband, affischer, en dörrskylt etc. Och på en av slutbilderna poserar framför Milles Poseidon i Göteborg en Volvo i typografiskt reklamutförande, modell standard 1946.

Att konsthantverket fick denna framträdande plats var inte ett deklarerat program i Lindbloms konsthistoria, som även den i första hand ville "dröja vid höjdpunkterna". Utan det var en konsekvent följd av verkets ledande idé: att begränsa framställningen av konsten i Sverige till den svenska konsten. Och i den intog konsthantverket en framträdande plats.

När konsthantverk och folkkonst också finns med i Sten Åke Nilssons konsthistoria är detta alltså inte något nytt. Hans framställning har dock inte till uppgift att uppvisa det speciellt svenska utan istället att klarlägga åtminstone som ett delmål hur det avlägsna landet i norr under 1700-talet strävade efter att bli delaktigt av den samtida internationella konstutvecklingen. Förf. vill "följa idéernas framväxt och formernas förändringar från den europeiska skalan till den provinsiella".

Som ett översyfte för hela serien, betitlad *Konsten i Sverige*, planerad i åtta delar och re-

digerad av Sven Sandström, anges miljöstudiet. Även i det fallet föreligger i fråga om den nu utkomna delen en föregångare, nämligen den av Gregor Paulsson redigerade *Svensk stad 1—3* (1951—53, jfr rec. av Gerd Enequist i *Rig* 1954 s. 31 f.). Det var ett pionjärverk om miljöhistoria, vars inspirerande betydelse framträtt allt klarare med åren. Dess dispositionsteknik, att bemästra det väldiga materialet genom närblickar på utvalda enskilda fall, har följts av Sten Åke Nilsson även om utrymmet hindrat att dessa utplock här kan ges värdighet av "case studies". Men själva framställningssättet tillämpas i olika avsnitt med gott resultat: konstnärsresor i utlandet, olika stadstyper, folkkonstens bygdekaraktär, huvudstadsarkitekter på landsbygden, lokala variationer i bygghänsyn och heminredning, växlande kyrktyper. Och överallt med siktet inriktat på miljöns betydelse. Som exempel kan anges hur de svenska städerna representeras. Utanför huvudstaden Stockholm har medtagits: kompanistaden Göteborg, akademistaden Lund, fästningsstaden Landskrona, örlogsstaden Karlskrona, gruvstaden Falun, residensstaden Härnösand, nybyggerstaden Östersund.

Sten Åke Nilsson betonar starkt att den väsentligaste faktorn vid konstutövningens internationalisering i Sverige under 1700-talet var framväxten på detta område av ett energiskt och målmedvetet centralstyre. Frågan om vidden av huvudstadens kulturella inflytande är visserligen inte ny. "Hur långt räcker Stockholm?" frågade sig Gösta Selling redan 1931 (ej 1933) i en uppsats i *Svenska kulturbilder*. Sammanfattande behandlade Sigurd Erixon Centraldirigerad och folklig byggnadskultur i Liv och folkkultur 5, 1952, och i *Folk-liv* 1964—65. Och i *Rig* 1965 skrev Sigurd Wallin om stockholmskt tapetmåleri i södra Sverige. Att dra upp gränserna för handelsområden har varit vanligare och kan vara lättare än att kartlägga idé- och impulsfält. Betydelsen av den handfasta centraldirigering som överintendentensämbetet i Stockholm kom att få har i varje fall inte tidigare framhävts så starkt och konsekvent som i Nilssons arbete. Häri och i det allmänna påvisandet av den stockholmska kulturspridningen ligger — så långt mina insikter sträcker sig — bokens främsta rent vetenskapliga värde. Men den har framför allt ett stort pedagogiskt sådant i en tid då miljöstudiet fått särskild betoning och undervisningen envetnare än

förr strävar efter att påvisa helhet och sammanhang.

Hit hör också att boken om vårt 1700-tal är skriven på ett vardagsnära språk. Den åskådliga skildringen gör att man inte helt vet när förf. sett med egna eller genom andras ögon. Hans beläsenhet är i varje fall mycket stor. Inte som en redovisning härav men till hjälp för en intresseväckt läsekrets hade en på de olika avsnitten uppdelad litteraturförteckning bort medtagas, mindre tillfällig än den i korthet anförda. En sådan förteckning ingår i seriens första volym Forntiden och den första kristna tiden. Även den är kortfattad, men man har här haft en specialbibliografi att hänvisa till.

Det rutinmässigt angivna förbudet om mångfaldigande kan beträffande illustrationerna inte gälla annat än i reproduktion *direkt* efter boken. Ty flertalet bilder känner man igen från andra verk och finns i offentliga samlingar. Dock inget fel därmed! För en boks pedagogiska syfte är det viktigare att bildmaterialet såsom här är åskådligt sammanställt och verkningsfullt kompletterat texten.

Korrekturläsningen kunde varit bättre. På s. 128 har kanske den ena klichén bytts ut och texten råkat stå kvar, det är i varje fall inget linfäste utan en bandvävsked som avbildas.

Sigfrid Svensson

Folk og kultur. Årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab 1972. Engl. summaries. Utg. av Foreningen "Danmarks folkeminder". Akademisk forlag. København. 230 s., ill. Pris inb. d.kr 60:— (för medlemmar d.kr 45:—)

Rigs anmälningar av periodisk litteratur på etnologins och kulturhistoriens områden har främst karaktär av stickprov. Mer konsekvent har dock presentationen varit av hithörande nytillskott. Ett sådant är ovannämnda årsbok. För dess redigering svarar en stab på sex forskare som för 1972 hade Lauritz Bødker som huvudredaktör och Iørn Piø och Alan Hjorth Rasmussen som avdelningsredaktörer för resp. recensioner och forskningsnytt. Övriga medlemmar var Christian Lis-

se, George Nellemann och Bjarne Stoklund. Den utgivande föreningen, bildad redan 1908, har sålunda nu ersatt sin tidigare publicering av fristående volymer med en fast årsbok.

Folk og kultur innebär att de två sidor av folklivsforskningen som i Danmark representeras av de båda universitetsämnena "folkmindevidenskab" och "europæisk etnologi" här uppträder gemensamt. I bokens sju uppsatser har red. också med framgång fått olika ämnesgrenar representerade: sed, dikt, tro, musik, social och materiell kultur. Samtidigt är också såväl landsbygd som stad företrädna, ofta samtagna.

Men vad som först och främst gör denna förslingsårgång så värdefull och förebildlig är att de olika bidragen genomgående är problemställande och har ett principiellt pedagogiskt och metodiskt syfte. Detta berättigar till att även i en översiktsrecension dröja något vid de enskilda uppsatserna. Det är sålunda inte enbart en beskrivande skildring Carsten Hess lämnar i sin uppsats Kridstenshusene på Stevns. Det gäller utnyttjandet av den mjuka kalksten, som Stevns Klint (mittemot Falsterbohalvön) är uppbyggd av. Både ekonomiskt och tekniskt var denna kalksten lätt att få och man hade också kännedom om att den lämpade sig för byggnadsändamål. I äldre tid fanns ett nära sammanhang mellan omgivande naturresurser och lokalt byggnadsskick. Men här är ett exempel på att ekologiska sammanhang inte är axiom, korsvirke med lerfyllning var före 1800-talets mitt ortens dominerande byggnadsskick. Att traditionen och hänsynen till vad som förekom utanför Stevnsområdet varit av betydelse är ofrånkomligt. Men förf. nöjer sig å andra sidan icke med att endast konstatera detta, han visar också att för arrendebönderna i Stevns även fanns åtskilliga rationella skäl för bibehållandet av det gamla byggnadsskicket.

I Vorupørfiskerkompagni påvisar Hjort Rasmussen de lokala förutsättningarna för denna unika sammanslutning, som 1887 tillkom i det nämnda fiskeläget på Jyllands nordvästkust. Dess syftemål var gemensam fiskförsäljning, men det märkliga ligger i att den skulle fungera helt kommunistiskt med lika fördelning av fiskets vinster oavsett redskaps- eller arbetsinsats. Bakom denna solidaritet låg en religiös väckelse. "Kompaniet" var samtidigt ett trossamfund med en handlingskraftig initiativtagare och ledare. Men

mammon segrade ändock snart: den religiösa samhörigheten bestod, men den lika fördelningen upphörde redan efter några få år. Den hade varit en utopi.

I sin uppsats *Købmand og borger* ger Ellen Damgaard värdefulla metodiska anvisningar för etnologiska undersökningar av stadssamhällen med utgångspunkt från en enskild yrkesman, i detta fall storgrosshandlaren. Konkret hänför sig hennes exemplifiering främst till den östjylländska småstaden Hobro.

I en kommentar till en bandupptagning efter en s. k. klok gubbe framhåller Birgitte Rørbye vikten av att vid studier eller utfrågningar av folkliga sjukdomsbotare inte nöja sig med enbart de yttre faktorerna: de olika sjukdomsarterna och botemedlen. Betydelsefullare kan vara att försöka få en inblick i hur "den kloke" betraktade sig själv, hur han uppfattade sin egen förmåga och hur han ansåg att han undfått denna.

En fördjupning av undersökningsmetoderna av vad som idag kan kallas levande folkmusik är ett krav som också Åke Skjelborg ställer i *Bruksmusik i subkultur*, där han behandlar "musikaliske sider af en storkommune idag". Han har själv, såsom närmare beskrives i årsbokens forskningsnytt, under en treårsperiod gjort systematiska iakttagelser av dansmusiken och dess miljöer i Djursland (östra Jylland) och som jämförelse

även på den snett över i Kattegatt liggande ön Anholt. Problemen har gällt musikens påverkan av befolkningsstruktur, massmedia och turism.

Inspirerad av Mats Rehnbergs avhandling *Ljus* på gravarna har Karsten Biering gjort en undersökning av den i Danmark betydligt yngre seden med gravljus. Avsikten har varit att pröva giltigheten av Rehnbergs danska stickprovsmaterial och se om hans spridningsteori även gäller här. Svaret blir jakande i båda fallen.

Även Bengt Holbeck utgår — men med motsatt resultat! — i sin uppsats *Strukturalisme og folkloristik* från en tryckt skrift, nämligen en härom året utgiven strukturalistisk sagoundersökning *Folkeeventyr, struktur og genre*. Holbeck inleder med att i görligaste mån ge en förklaring av vad strukturalism är. En strukturundersökning innebär i varje fall *inte* — och det är summan av hans granskning — att man får vara hur okunnig som helst om det sakmaterial man behandlar.

Den avslutande tredjedelen av årsboken upptages av *Nyt fra forskningen och Anmeldelser* med ett 20-tal olika medarbetare i varje avdelning. Det är alltså en mycket ambitiös satsning som gjorts för den nya årsboken. Man vill varmt hoppas, att den inte är så överambitiös, att årsbokens regelbundna utgivande äventyras.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

Kerstin Sjöqvist: Symaskinen, historiskt och socialt. LTs förlag, Stockholm 1972. 96 s., ill.

"Symaskinens århundrade" stod det 1925 på omslaget till en av Husqvarnafabrikens reklam-broschyrer. Teknikens hastiga utveckling på många områden hade nog gjort, att devisen redan då kändes något föråldrad liksom jugendramen omkring den. Men visst kom symaskinen att få en betydelse som är väl värd att minnas. Nordiska museet anordnade 1969 en utställning Symaskinen — i hemmet, i verkstan, i industrin. Dess kommissarie var intendenten Kerstin Sjöqvist.

Utställningen avkastade omgående värdefulla gåvor till museet och senare även ovannämnda skrift med ett tilltalande yttre och en lättläst text. Sammanhanget utställning—bok är starkt framträdande: en rikedom av bilder och textens nära begränsning till sådant som varit exponerbart. Bakom varje kapitel gissar man att det funnits en utställningsvägg. Först och främst presenteras symaskinens utveckling såsom denna återspeglas i föremål och i bilder från en förut aldrig skådad reklam i form av annonser, reklamkort, affischer, broschyrer och priskuranter. En ännu levande äldre generation kan med synminnet intyga att instruktionen till agenterna att med knappnålar sätta upp sin symaskinsaffisch "i enklare hem" torde ha åttlytts.

Den första delen i boken behandlar bl. a. konkurrensen mellan amerikanska, tyska och svenska tillverkare med Singer länge som den store jätten. I de följande kapitlen ges högst åskådliga exempel på hur det tillgick vid försäljningen, reklamen och den därtill hörande servicen. Resultatet skildras i den avslutande delen. Symaskinen slog helt igenom i hem, hantverk och industri. Beklädnadsindustrin växte upp i nära sammanhang med affärsverksamhet. Man sålde färdigsydda kläder av egen tillverkning, tidigast skjortor för herrar, kappor och blusar för damer. Ångan togs i bruk som drivkraft och så tillkom det nya ordet "ång-syfabrik". Symaskinen kom också att präglade plaggens utseende.

Såsom de flesta betydelsefulla uppfinningar medförde symaskinen stora sociala verkningar. Hemsömnad blev på vissa orter en viktig inkomstkälla och förf. citerar härom en rad äldre undersökningar. Men man undrar om inte från Nordiska museets väldiga uppteckningsmaterial kunnat hämtas ytterligare personliga och åskådliga vittnesmål om symaskinens första införande. Och om de följer detta fick i hem och fabrik.

S. S.

Axel Steensberg: Danske bondemøbler. 3:e uppl. Nyt nordisk forlag Arnold Busck. København 1973. 310 s. med 502 ill. i färg och svart/vitt. Pris d.kr 198: 50.

Att Axel Steensbergs stora text- och planschverk om danska allmogemöbler nu behövt utges i en 3:e upplaga visar på en gång tidens aktuella antikvitetsintresse och bokens stora kunskapsvärde. Första upplagan utkom 1949, den andra 1964 och här kan hänvisas till den recension av den senare som Monika Minnhagen lämnade i *Rig* 1967 (s. 29 f.). Förutom översiktterna av de olika möbelgrupperna har den detaljerade beskrivningen av varje enskild möbelpjäs sitt alldeles särskilda värde. Sådana saknas ofta i motsvarande arbeten och de inskräper det allmänna krav förf. ställt i sin forskning och undervisning att framför att åstadkomma flyhänta översikter är det viktigt att studera det enskilda föremålet i detalj ("de største fund gøres på museet"). För en sammanfattande karakteristik av dansk folkkonst kan man också låna ett annat av Steensbergs egna uttalanden, när han i sin bok *Fra kulturens overdrev* skildrar hur en engelsk forskare och konstkännare reagerade inför samlingarna i Dansk folkemuseum: "Han opfattede tydeligt dansk folkekunsts egenart, dens få og klare farver, dens enkle, men ofte forbavsende sikre kompositioner, fladsnittens bløde enfoldighed og stuerne sikre harmoni". Dessa egenskaper kommer till synes inte minst i möblerna.

Ett värdefullt tillägg har den nya upplagan fått i konservator Ole Alkærings framställning av vård och renoivering av målade möbler. Förf. redogör här också för den vid det danska Nationalmuseet använda undersökningstekniken av bl. a. målade möbler och loft, varvid man gör ett tvärsnitt på ca 1×1 mm genom färglagren. Proven ingjutes i plast för mikroskopstudier, vilka kan visa olika ommålningar och ge goda dateringsmöjligheter. — I hög grad aktuell är varningen för amatörmässig avtagning av senare övermålningar. Bättre kulturminnesvård kan då vara att lägga på ett nytt färglager!

S. S.

Värmlands museum: Dräkt och textil från Värmland. Särtrycksupplaga ur Värmland förr och nu 1973. Karlstad. 160 s., ill.

Ordet "syförening" har glömts bort i uppslagsböckerna. Men utan deras hjälp vet man nog i

allmänhet att det åsyftar en sammanslutning av kvinnor som kommer tillsammans och idkar synad för välgörande ändamål. Men hur gamla är föreningar av detta slag? Och var och hur tillkom de? Svar på dessa frågor lämnar Kerstin Sjöqvist i ovannämnda arbete i en uppsats om hur syföreningsverksamheten började i Sverige och hur den nådde Värmland. Den som bildade den första svenska syföreningen var en tyskfödd dam Emilie Petersen, bosatt på Herrestads gård i Småland. Hon gav sitt tidigare välgörenhetsarbete en fast form genom att 1844 bilda "Fruentimmars Arbetsföreningen i Herrestad". Impulsen kom från Peter Fjellstedt som från utlandet kände dylika föreningar. På hans förslag gick behållningen till barn i Lappland. Svenska Missionssällskapets årsberättelser vittnar om att idén hastigt spreds och på 1850-talet började benämningen syförening att användas. Vid denna tid tog Evangeliska Fosterlandsstiftelsen hand om spridningen, som genom stiftelsens resepredikant C. J. Nyvall också nådde Värmland.

När årgången 1973 av Värmland förr och nu

sammanställts, kring dräkt och textil har innehållet såsom framgår av ovanstående fått en vid ram. Här skriver Inga Wintzell, om Barnkläder på Mårbacka i anslutning till Selma Lagerlöfs barndomsminnen. Margareta Sigurdson presenterar den märkliga klädkammaren på Ögårn i Dusserud, en släktgård som donerats till V. Fågelviks församling. Men vad som främst präglar årsbokens innehåll är den upprustning av dräkt-textilsamlingarna i Värmlands museum som genom anslag från Arbetsmarknadsstyrelsen skett under de senaste åren. En rikt illustrerad översikt av hur dessa samlingar tillkommit lämnas av Karin Eles och den kompletteras av Anna Greta Pahlmans redogörelse för hur Värmlands hemslöjd bedrivit sina bygdeinventeringar. Anna-Maja Nylén redogör för det rika källmaterial som finns för en systematisk undersökning av det folkliga dräktskicket i landskapet och pekar på åtskilliga problem som en sådan skulle ha att lösa. Sofia Danielson slutligen ger en översikt av värmländsk hemslöjd och hemslöjdsrörelse genom tiderna.

S. S.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Stadgar

för

Föreningen för svensk kulturhistoria

(ändrade och antagna den 18 maj 1973 och den 18 juni 1974).

§ 1

Föreningens ändamål är att främja den vetenskapliga forskningen inom svensk kulturhistoria i och för sig och i dess samband med europeisk och allmän etnologi. Detta syfte vill föreningen främja genom att befordra undersökningar och forskningar samt genom utgivande av en tidskrift och andra publikationer.

Föreningen, som vill vara en samlingspunkt för hithörande intressen i hela landet, har sitt säte i Stockholm.

§ 2

Medlem i föreningen kan envar vara, som hyser intresse för föreningens syften.

Till hedersledamot kan kallas person, som på ett utomordentligt sätt främjat föreningen eller dess syften. Hedersledamot utses av föreningen på förslag av styrelsen.

§ 3

Årsavgift fastställs av föreningen.

Medlem, som en gång för alla erlägger 250

kronor, blir därigenom som ständig medlem befriad från årsavgift.

Genom att erlagga högre avgifter kan medlemmarna kraftigare stödja föreningen. Den som erlägger minst 3 000 kronor blir därigenom stödjande medlem och är befriad från avgifter till föreningen.

Hedersledamot erlägger icke avgifter till föreningen.

§ 4

Stödjande och ständiga medlemmars avgifter utgör föreningens grundfond, av vilken endast räntan får användas, för såvitt icke föreningen i särskilt fall annorledes beslutar.

§ 5

Stödjande medlemmar, liksom hedersledamöter, erhåller kostnadsfritt alla föreningens egna publikationer.

Ständiga och ordinarie medlemmar erhåller tidskriften *Rig* utan särskild kostnad.

§ 6

Föreningens angelägenheter handhaves av en styrelse, bestående av ordförande, vice ordförande, sekreterare, skattmästare och ytterligare minst fem ledamöter.

§ 7

Ordförande väljes för ett år. Styrelsen i övrigt utses för en tid av två år, halva antalet vartannat år.

§ 8

Styrelsen är beslutför, om minst fem ledamöter är närvarande. Vid styrelsens sammanträden föres protokoll.

§ 9

Styrelsen åligger särskilt
att under gemensam ansvarighet förvalta föreningens medel och donationer
att utåt företräda föreningen
att utse ett redaktionsutskott för tidskriften *Rig*.

§ 10

Redaktionsutskottet, som utses för två år, skall bestå av minst tre personer, av vilka en skall vara tidskriftens ansvarige utgivare, en dess redaktör och en föreningens sekreterare.

§ 11

Föreningen håller ordinarie sammankomst i Stockholm en gång om året. Till extra sammankomst kallas föreningen, när styrelsen så finner nödigt

eller när minst tio föreningsmedlemmar begär ett sådant. Extra sammankomst kan hållas på ort utanför Stockholm.

Kallelse till sammankomst utfärdas av styrelsen och tillställs medlemmarna antingen genom postverket eller annons i en daglig tidning i Stockholm senast fem dagar före sammankomsten.

§ 12

Omröstning sker — även vid val — öppet, därest icke slutna omröstning av minst två medlemmar påkallas.

Vid lika röstetal har ordförande utslagsröst, utom vid val, då avgörande sker genom lottning.

§ 13

Föreningens räkenskaper för näst föregående kalenderår skall vara avslutade före den 15 februari. Dessa räkenskaper liksom styrelseberättelsen granskas av två revisorer. Räkenskaper och protokoll skall tillhandahållas revisorerna senast den 1 mars. Till ordinarie sammankomsten skall revisorerna ha avslutat sin granskning och upprättat berättelse däröver.

§ 14

Vid ordinarie sammankomsten förekommer:

- fråga om ansvarsfrihet för styrelsen
- val av ordförande och av de ledamöter av styrelsen, som är i tur att avgå
- val av två revisorer och suppleanter för dem.

§ 15

Tidskriften *Rigs* uppgift är att bekantgöra resultatet av kulturhistorisk forskning. Den bör innehålla uppsatser, inlägg i aktuella frågor berörande föreningens syften, anmälningar och notiser om nyutkommen litteratur m. m.

§ 16

Förslag till ändring av stadgarna skall, för att komma under föreningens prövning, inlämnas skriftligen till styrelsen minst en månad före den ordinarie sammankomst, vid vilken detsamma är avsett att upptagas till behandling.

För att ett dylikt förslag skall antagas, måste det bifallas i oförändrad form av på två på varandra följande sammankomster, av vilka den ena skall vara ordinarie.

§ 17

Därest föreningen upplöses, skall dess tillgångar överlämnas till den sammanslutning med likartat syfte, som av föreningen bestämmes.

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. .... 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson. .... 10:—
- Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm* av Erik Andrén. .... hft 54:—, inb. 60:—
- Nils Månsson Mandelgren* av Åke Stavenow. .... 44:—
- Eskimo Marriage* av Rolf Kjellström. .... 65:—
- Folkdräkter* av Anna-Maja Nylén. .... hft 50:—, inb. 56:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén. .... 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén. 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó. 34:—
- Studier i svenskt repslageri* av Allan Nilson. .... 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark. 17:50
- Spelkort* av John Bernström. .... 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow. .... 45:—
- Gunnar Olof Hyllén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus. 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm. .... 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark. .... 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow. .... 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén. 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehärads Polska* av Mats Rehnberg. .... 7:—
- Smycken i svensk ägo*. .... 24:—
- Skansens örtagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer. .... 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk. .... 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg. 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall. .... 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson. .... 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén. .... 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg. .... 48:—
- Gubbhyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad. .... 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad. .... 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torssellius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin. .... 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren. .... 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin. .... 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg. .... 9:—

Priser exkl. moms

Lantheimmens vävstolar

Studier av äldre redskap för husbehovsvävning

av Gertrud Grenander Nyberg

Pris exkl moms 75: —

I de svenska lantheimmen har vävstolen haft en betydelsefull plats, och varit olika utformad beroende på funktion och miljö. I boken skildras olika vävstolstyper, deras historiska bakgrund och betydelse för olika sorters vävning. Även övriga redskap som hör till uppsättning och vävning behandlas, liksom de folkliga föreställningar, som varit förknippade därmed.

Drömmen om medeltiden

Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare

av Bo Grandien.

Pris exkl moms 75: —

Återupptäckten av medeltiden och några av de följder nyfikenheten på en svunnen epok fick för byggande, forskning och kulturminnesvård under 1800-talets början och mitt är temat för denna bok, som samtidigt är en biografi över Carl Georg Brunius, den nygotiska strömningens främste målsman i Sverige.

I bokhandeln eller direkt från Nordiska museet, 115 21 Stockholm